

η πολεοδομία
σύμφωνα με τις
καλλιτεχνικές της αρχές

ISBN 960-254-002-8

© Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας Τμήματος Αρχιτεκτόνων
του Εθν. Μ. Πολυτεχνείου

CAMILLO SITTE

**η πολεοδομία
σύμφωνα με τις
καλλιτεχνικές της αρχές**

Σε μετάφραση Κ. Σεργίου και με εισαγωγικά
σημειώματα των καθηγητών Δ. Ζήβα (Ε.Μ.Π.),
R. Wurzer (T.U. Wien) και Α. Αραβαντινού (Ε.Μ.Π.)

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Τμήμα Αρχιτεκτόνων
Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγικά σημειώματα για την ελληνική έκδοση	ix
Διονύσης Ζήβας: “Πρόλογος”	xi
Rudolf Wurzer: “Το κύριο έργο του Camillo Sitte “Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές” - Αφορμή πρότυπα και επιδράσεις”	xiii
Αθανάσιος Ι. Αραβαντινός: “Ο Camillo Sitte και η σύγχρονη ελληνική πολεοδομική πραγματικότητα”	xxxiv
Διευκρινιστικές παρατηρήσεις του μεταφραστή	xli
Πρόλογος	3
Εισαγωγή	6
I. Σχέση μεταξύ κτισμάτων, μνημείων και πλατειών	17
II. Η διατήρηση του μέσου χώρου ελεύθερου	27
III. Η περίκλειση των πλατειών	40
IV. Μέγεθος και σχήμα των πλατειών	49
V. Ασυμμετρίες παλιών πλατειών	58
VI. Σύνολα πλατειών	64
VII. Διαμορφώσεις πλατειών στα βόρεια της Ευρώπης	70
VIII. Η φτώχεια θεμάτων και η πεζότητα των σύγχρονων πολεοδομικών συνόλων	88
IX. Σύγχρονα συστήματα	96
X. Τα όρια της τέχνης στα σύγχρονα πολεοδομικά σύνολα	109
XI. Βελτιωμένο σύγχρονο σύστημα	117
XII. Παράδειγμα μιας πολεοδομικής διευθέτησης σύμφωνα με καλλιτεχνικές αρχές	145

Επίλογος	164
Παράρτημα	169
Ευρετήριο Εικόνων	191
Παράρτημα εικόνων της πρώτης έκδοσης του βιβλίου (1889) που δεν περιλαμβάνονται στην παρούσα τέταρτη έκδοση	193

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Διονύσης Α. Ζήβας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μετάφραση και έκδοση στα ελληνικά του βιβλίου του Camillo Sitte για τη μορφή των πόλεων αποτελεί, όπως θέλω να πιστεύω, ένα σημαντικό εκδοτικό γεγονός, τόσο για τις σπουδές της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας στη χώρα μας όσο και για τις πολύ ευρύτερες επιπτώσεις που μπορεί –και θα έπρεπε– να έχει στις σκέψεις και τις απόψεις όλων μας καθώς και όλων εκείνων που, πέρα από τους πολεοδόμους και τους αρχιτέκτονες, είναι υπεύθυνοι για τις σύγχρονες ελληνικές πόλεις, για τη μορφή που έχουν πάρει, για τον τρόπο που λειτουργούν και για τα όσα οι κάτοικοί τους καθημερινά υποφέρουν.

Οι λόγοι που ώθησαν τον Camillo Sitte στη συγγραφή του βιβλίου του, οι εμπειρίες, οι προβληματισμοί και οι στόχοι του, εξηγούνται και αναλύονται στις επόμενες σελίδες από πολύ αρμοδιώτερες γραφίδες. Δεν μένουν, λοιπόν, πράγματα για να εξηγηθούν. Μένει, ίσως, να τονισθεί πως οι όσες και όποιες ιδέες και απόψεις διατυπώνει ο συγγραφέας στο βιβλίο του κατατείνουν στο να αναλυθεί και να γίνει κατανοητό ένα καιρίο πρόβλημα: η σημασία που έχει η μορφή του αστικού χώρου, του δημόσιου, του κοινωνικού χώρου, και του καθοριστικού ρόλου που διαδραματίζει στην ανάγνωση και τη λειτουργία του, στην προσέγγιση και την οικειοποίησή του –γιατί όχι και στον σεβασμό του;– στο ρόλο που ο χώρος αυτός διαδραματίζει στη ζωή των πολιτών και στις σχέσεις τους, με την πόλη, στον ιδιαίτερα σημαντικό, τέλος, διδακτικό ρόλο που ο χώρος αυτός, θέλοντας και μη, επωμίζεται.

Οι σκέψεις αυτές –θα ήταν καλύτερο να λέγαμε: οι διαπιστώσεις– έρχονται μοιραία να συγκριθούν –και να συγκρουσθούν– με τις εικόνες των δημόσιων χώρων των σύγχρονων ελληνικών πόλεων, με τις πλατείες, τους δρόμους, τις λεωφόρους, τα πάρκα, τα μνημεία, με την αρχιτεκτονική τους σύνθεση αλλά και με την πολεοδομική τους λειτουργία, με τις αλληλοσυσχετίσεις και τη διαδοχή τους, με τους άξονες, τις φυγές, τις κινήσεις και τις στάσεις. Με όλα δηλαδή εκείνα τα στοιχεία που θα συνθέταν ένα συγκεκριμένο χαρακτήρα και ύφος –με την ρητή ή και άρρητη, συχνά, μορφή τους– τα στοιχεία που θα μας έθελγαν και θα μας παρακινούσαν στο εξάισιο και γοητευτικό παιχνίδι της αποκάλυψής τους, αντί της απώθησης που προκαλεί η κοινοτυπία και η μιζέρια, το κακό γούστο και η έλλειψη φαντασίας.

Αντί, τέλος, της αλλοτρίωσης που μοιραία οδηγεί στην περιφρόνηση και τον εξευτελισμό.

Οι ελληνικές πόλεις αξίζουν ένα καλύτερο μέλλον. Η κάθε μια, λιγότερο ή περισσότερο, έχει δυνατότητες να γίνει καλύτερη από όσο είναι σήμερα. Αρκεί να θεωρήσουμε ως συνιστώσες απαραίτητες του πολεοδομικού-αστικού σχεδιασμού και όσα –ξεχασμένα ή παραμελημένα– μας λέει ο Camillo Sitte. Αρκεί, μ' άλλα λόγια, να σκοπεύσουμε προς ένα σχεδιασμό διαφορετικό, σ' ένα σχεδιασμό που θα τείνει να μας εξασφαλίσει έναν αστικό χώρο του οποίου θα θέλουμε να είμαστε συμμετοχοί και συλλειτουργοί, και όχι –εκούσιοι ή ακούσιοι– δραπέτες.

Η έκδοση του βιβλίου του Camillo Sitte οφείλεται σε πρωτοβουλία του Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας του Τμήματος Αρχιτεκτόνων και πραγματοποιείται με την οικονομική επιχορήγηση του Ε.Μ. Πολυτεχνείου. Προς τους συναδέλφους του Τομέα και, ιδιαίτερα, προς τον Καθηγητή κ. Αθ. Αραβαντινό και τον Αναπληρωτή Καθηγητή κ. Γ. Σαρηγιάννη όσο και προς τις Πρυτανικές Αρχές, εκφράζουμε τις πιο θερμές μας ευχαριστίες. Ευχαριστίες εξ άλλου θερμές οφείλουμε και προς τον μεταφραστή του βιβλίου, τον νέο συνάδελφο κ. Κ. Σεργιά, που αφιλοκερδώς προσέφερε την εργασία του.

Ευχή όλων μας πιστεύω πώς είναι να παίξει το βιβλίο αυτό το ρόλο που ελπίζουμε.

Αθήνα, Οκτώβριος 1992

Διονύσης Α. Ζήβας

Πρόεδρος του Τμήματος Αρχιτεκτόνων

Rudolf Wurzer*

ΤΟ ΚΥΡΙΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ CAMILLO SITTE
“Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΙΣ
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΕΣ ΤΗΣ ΑΡΧΕΣ”

Αφορμή, πρότυπα και επιδράσεις

1. Εισαγωγική παρατήρηση

Το κύριο έργο του Camillo Sitte, που εκδόθηκε το 1889 από τον εκδοτικό οίκο Graeser στην Βιέννη, παρουσιάζει και πάλι μεγάλο ενδιαφέρον. Αυτές οι γραμμές φιλοδοξούν να ρίξουν φώς στις αφορμές που τον οδήγησαν να συγγράψει το βιβλίο αυτό, στα πρότυπα που τον επηρέασαν και στην σημασία που αυτό το έργο κατέχει. Το βιβλίο μεταφράστηκε σε οκτώ γλώσσες (αγγλικά, γαλλικά, ελληνικά, ιταλικά, ιαπωνικά, ρωσικά, σουηδικά, σερβοκροατικά και ισπανικά) και γνώρισε 22 εκδόσεις· οκτώ απ' αυτές στην γερμανική γλώσσα (Εικ. 1). Πρόκειται επίσης στο άμεσο μέλλον να εκδοθεί στην Μόσχα μία νέα μετάφραση στην ρωσική γλώσσα του Janis Krastins· η δημοσίευση μιας μετάφρασης του Boris Gaberšcik στην σλοβενική γλώσσα βρίσκεται σε προετοιμασία. Άξιος ευχαριστιών είναι ο Κωνσταντίνος Σεργιάος, ο οποίος -υποστηριζόμενος από τον καθηγητή Αθανάσιο Αραβαντινό- έκανε την μετάφραση στην ελληνική γλώσσα. Είναι μία ξεχωριστή προσφορά του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου, ότι με την αποφασιστική συμβολή του τότε διευθυντή του τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας του Ε.Μ.Π. αν. καθηγητή Γεωργίου Μ. Σαρηγιάννη, δημοσιεύεται τώρα αυτή η μετάφραση. Διότι η Ελλάδα δημιούργησε τις πρώτες βάσεις για μια σχεδιασμένη πολεοδομία και με το “ιπποδάμειο σύστημα” επηρέασε αποφασιστικά τον σχεδιασμό και την δόμηση νέων πόλεων. Γι αυτό υποθέτουμε ότι και οι αρχές

* RUDOLF WURZER, γεν. 1920. Ομότιμος τακτικός καθηγητής Πολεοδομίας και Χωροταξίας του Πολυτεχνείου της Βιέννης. Σπουδές αρχιτεκτονικής, DDr.hc., Dr.techn. Διευθυντής του Ινστιτούτου Ludwig-Boltzmann του Πολυτεχνείου της Βιέννης, που ερευνά τις μεθόδους και επιπτώσεις της πολεοδομίας. Κύρια σημεία έρευνας: Επιπτώσεις της πολεοδομίας στο περιβάλλον, ιστορία της πολεοδομίας και χωροταξίας. Πολυάριθμες δημοσιεύσεις. Εκδότης της σειράς «πόλη και περιφέρεια».

Εικ. 1. Ο Camillo Sitte γεννήθηκε στις 17 Απριλίου 1843 στη Βιέννη. Σπούδασε στην αρχιτεκτονική σχολή του βασιλικού και αυτοκρατορικού Ινστιτούτου της Βιέννης που τότε λειτουργούσε υπό τη διεύθυνση του Heinrich von Ferstel. Παράλληλα παρακολούθησε μαθήματα Αρχαιολογίας, Ιστορίας της Τέχνης και Ανατομίας στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης. Το 1875 έγινε διευθυντής της κρατικής επαγγελματικής σχολής του Salzburg και το 1883 της κρατικής επαγγελματικής σχολής της Βιέννης. Το 1889 πρωτοεκδόθηκε το βιβλίο του "Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές". Μ' αυτό το έργο άνοιξε και ο δρόμος για την αναγνώρισή του στον διεθνή χώρο. Στον Camillo Sitte ανατέθηκαν επίσης πολυάριθμα πολεοδομικά σχέδια (Prinzo-Oderfurt, Olmütz, Laibach, κ.λπ.). Μαζί με τον Theodor Goecke ίδρυσε το μηνιαίο περιοδικό "Der Städtebau" που πρωτοεκδόθηκε το 1904 στο Βερολίνο. Πέθανε στις 16 Νοεμβρίου 1903.

του Camillo Sitte για μία καλλιτεχνική πολεοδομία θα βρουν, ακριβώς στην Ελλάδα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Αποτελεί μια ξεχωριστή τιμή το γεγονός ότι ο George R. Collins και η Christiane Crasemann Collins επιλέγουν για την περιεκτικότερη ως τώρα κριτική του κύριου έργου του Sitte τον τίτλο: "*Η γένεση της σύγχρονης πολεοδομίας*".¹ Επίσης ο Carl E. Schorske έγραψε το έργο του Camillo Sitte στην εξαιρετική μελέτη του "*Ο δακτύλιος (της Βιέννης), οι κριτικοί του και η ιδέα της σύγχρονης πόλης*", ως ακολούθως: "Ο δακτύλιος όμως έγινε κυρίως αμόνι για δύο προμάχους της σύγχρονης πολεοδομίας, τον Camillo Sitte και τον Otto Wagner, που σφυρηλάτησαν πάνω εκεί τις ιδέες τους και των οποίων η επίδραση εξακολουθεί να εξασκείται ανάμεσά μας. Το κριτικό έργο του Sitte προσέφερε σ' αυτόν μια θέση στο Πάνθεο της πολεοδομίας, που αναφέρεται στο κοινωνικό σύνολο, όπου χαιρεί της εκτιμήσεως νέων δημιουργικών αναμορφωτών, όπως του Lewis Mumford και της Jane Jacobs"². Τέλος αξίζει να αναφερθεί ο Daniel Wiczorek³, ο οποίος συνεισέφερε σημαντικά στην διάδοση και γενική αποδοχή των ιδεών του Sitte.

-
1. G.R.Collins, Ch. Crasemann Collins, Camillo Sitte; The Birth of Modern City Planning, Νέα Υόρκη 1986.
 2. C. E. Schorske: Βιέννη, Geist und Gesellschaft im Fin de siècle, Frankfurt am Main, σελ.23, 24.
 3. Camillo Sitte: L'art de batir les villes. L'urbanisme selon ses tonnements artistiques. Μετάφραση του Daniel Wiczorek. D. VINCENT. Edition l'EQUERRE, 1980. Daniel Wiczorek: "Camillo Sittes <Städtebau> in neuer Sicht". Στο: Berichte zur Raumforschung und Raumplanung. Τεύχος 3-5, 33 έτος, σελ. 35. Βιέννη 1989.

Το διεθνές συμπόσιο CAMILLO SITTE E I SUOI INTERPRETI που διοργανώθηκε από το Πανεπιστήμιο της Βενετίας από τις 7 έως τις 10 Νοεμβρίου 1989 αποτελεί μία επιπλέον συμβολή, διότι πέρα από τις αναφορές στις πολυάριθμες μεταφράσεις του έργου του Sitte, συζητήθηκαν και οι διάφορες ερμηνείες των μορφολογικών αρχών του Sitte. Πρόσφατα δημοσιεύτηκαν οι εικοσιδύο εισηγήσεις από τον Guido Zucconi⁴.

Ένα δεύτερο διεθνές συμπόσιο που διοργάνωσε το Ινστιτούτο Πολεοδομίας και Χωροταξίας του Πολυτεχνείου της Βιέννης στις 14 και 15 Νοεμβρίου 1989, με θέμα “Αναπτυξιακά, δομικά και περιβαλλοντικά προβλήματα πολεοδομικών συγκροτημάτων”, ασχολήθηκε και με πολεοδομικά-μορφολογικά προβλήματα, για να παραπέμψει στην σημασία του κύριου έργου του Camillo Sitte⁵.

Ο Helmut Winter, με τις “Παρατηρήσεις γύρω από την <πολεοδομία> του Camillo Sitte, όσον αφορά την σημασία της για την αρχιτεκτονική σκέψη του 20ου αιώνα” εφώτισε τις ως τώρα πολύ λίγο προσεγμένες πτυχές της επίδρασης των ιδεών του Sitte. Μία επιπλέον σημαντική συμβολή του Winter αποτελεί η μελέτη του γύρω από την πολεοδομία του Camillo Sitte και την επικαιρότητα του σχεδίου του για μια θεωρία της αρχιτεκτονικής⁶.

Πολύ διαφωτιστικές ήταν και οι εκθέσεις του Jaques Dewitte γύρω από τον “Camillo Sitte και την ιδέα της πλατείας”. Ερμηνεύει την ουσία της πλατείας και αναφέρεται στην αντιμετώπιση της πλατείας από τους φιλοσόφους, διότι αυτή είναι η “ιδεατή εικόνα της δημόσιας ελευθερίας” και επομένως ένα σημαντικό στοιχείο της ταυτότητας της πόλης.

Ο γράφων έκανε τέλος μίαν εισήγηση με τίτλο: “Ernaz Camillo και Siegfried Sitte. Ο μακρύς δρόμος από την αρχιτεκτονική ως την πολεοδομία στην Αυστρία”. Εξήγησε τα πολεοδομικά σχέδια του Camillo και του Siegfried Sitte, τόνισε την σημασία της ίδρυσης του περιοδικού «Η πολεοδομία» (1909), παρέπεμψε στην σημαντική συμβολή του Siegfried Sitte στην οικιστική και εδαφική αναμόρφωση και τέλος έριξε φως στην αποδοχή από χαρακτηριστικά πολεοδομικά σχέδια μετά το 1945 των μορφολογικών αρχών του Sitte.

4. Guido Zucconi (εκδ.): CAMILLO SITTE, E I SUOI INTERPRETI, Μιλάνο 1992.

5. Στο ειδικό τεύχος “Camillo Sitte” του περιοδικού “Berichte zur Raumforschung und Raumplanung» 33, έτος, Βιέννη 1989 δημοσιεύτηκαν οι σημαντικότερες εισηγήσεις αυτού του συμπόσιου.

6. Helmut Winter: “Zum Wandel der Schönheitsvorstellungen im modernen Städtebau: Die Bedeutung psychologischer Theorien für das architektonische Denken”, Ζυρίχη 1988.

2. Αφορμή για την συγγραφή του βιβλίου “Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές”

Με βάση την εκπαίδευσή του, την συνεργασία του στην μελέτη εκκλησιαστικών κτηρίων στο εργαστήριο του πατέρα του και εξ αιτίας της επαγγελματικής και οικογενειακάς κυρίαρχης θέσης του τελευταίου, δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Camillo Sitte ήθελε με το βιβλίο του να εισαγάγει ένα νέο προσανατολισμό της πολεοδομίας. Παρά τις πολυάριθμες και εις βάθος έρευνες του συνολικού του έργου, και υπό το πρίσμα σημαντικών πορισμάτων της ιστορίας των ιδεών και των μορφών της πολεοδομίας του 19ου αιώνα, λείπουν συγκεκριμένες ενδείξεις ως προς το ποιές περιστάσεις παρακίνησαν τον Camillo Sitte να δημοσιεύσει το 1889 αυτό το έργο του (Εικ. 2).

Γι' αυτό έγινε στο Ινστιτούτο πολεοδομίας και χωροταξίας του Πολυτεχνείου της Βιέννης μια ακριβής εξέταση και ταξινόμηση των καταλειπομένων του Sitte. Ως αποτέλεσμα αυτών πρέπει να τονιστεί, ότι πριν από το 1889 ο Camillo Sitte ασχολείτο αποκλειστικώς με την αρχιτεκτονική και ιδιαιτέρως με τον σχεδιασμό εκκλησιαστικών κτηρίων. Στοιχεία που να αποδεικνύουν ουσιαστικό ενδιαφέρον για την λύση πολεοδομικών θεμάτων δεν προέκυψαν. Ούτε και η ανάλυση και ταξινόμηση των επίσης πολυάριθμων όπως και ποικίλων άρθρων του Camillo Sitte στον ημερήσιο τύπο και σε περιοδικά (γύρω από την αρχιτεκτονική και την πολεοδομία, γύρω από ζητήματα σχετικά με το βιομηχανικό σχέδιο και την ιστορία της τέχνης ή την μουσική και την παιδαγωγική) απέδωσε κάποιο άλλο αποτέλεσμα. Με εξαίρεση το άρθρο “Οι ιδέες του Gottfried Semper γύρω από τα πολεοδομικά σύνολα” (Neues Wiener Tagblatt 22. Ιανουαρίου 1885), που το συνέγραψε με το ψευδώνυμο K. Schempera, όπως επίσης και ενός επώνυμου άρθρου του “Temesvár: Περί της προβλεπόμενης κατεδάφισης των οχυρωματικών αναχωμάτων, πολεοδομική διευθέτηση, γενικό σχέδιο πολεοδομικής διευθέτησης και ενοριακός ναός ” (1887) δεν υπάρχουν άλλες περαιτέρω αναφορές γύρω από πολεοδομικά ζητήματα. Τουναντίον η διάλεξη του Sitte στις 26 Ιανουαρίου 1889 στον Αυστριακό Σύλλογο μηχανικών και αρχιτεκτόνων “Περί παλαιών και νέων πολεοδομικών συνόλων με αναφορά στις πλατείες και την διάταξη των μνημείων” βρίσκεται ασφαλώς σε άμεση ήδη σχέση με το βιβλίο του “Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές” που εκδόθηκε το καλοκαίρι του ίδιου έτους. Το ίδιο ισχύει επίσης και για την διάλεξή του “Περί της επιλογής της πλατείας για το μνημείο του Goethe στην Βιέννη”, στις 22 Φεβρουαρίου 1889.

DER
STÄDTE-BAU

NACH SEINEN

KÜNSTLERISCHEN GRUNDSÄTZEN.

EIN BEITRAG ZUR LÖSUNG
MODERNSTER FRAGEN DER ARCHITEKTUR UND MONUMENTALEN
PLASTIK UNTER BESONDERER BEZIEHUNG AUF WIEN

VON

ARCHITEKT

CAMILLO SITTE

REGIERUNGSRATH UND DIRECTOR DER K. K. STAATS-GEWERBESCHULE IN WIEN.

MIT 4 HELIOGRAVUREN UND 109 ILLUSTRATIONEN UND DETAILPLÄNEN.

WIEN 1889.

VERLAG VON CARL GRAESER.

I. AKADEMIESTRASSE 26.

Ex. 2.

Αυτό το αποτέλεσμα δεν εκπλήσσει, διότι από το 1875 έως το 1883 ο Camillo Sitte διέθεσε προφανώς όλες του τις δυνάμεις για την ανοικοδόμηση της αυτοκρατορικής και βασιλικής επαγγελματικής σχολής στο Salzburg. Διότι κατά την διάρκεια αυτού του χρονικού διαστήματος –μακριά από την Βιέννη– δεν μπορούσε να ασχοληθεί αρκετά διεξοδικά με τα πολεοδομικά προβλήματα της αυτοκρατορικής πρωτεύουσας και έδρας.

Γι' αυτό είναι κατανοητό ότι ο Sitte μετά την επιστροφή του το 1883 στην Βιέννη, καταπιάστηκε με τα πολεοδομικά προβλήματα της γενέτειράς του με περισσότερο κριτικό πνεύμα και μεγαλύτερη εμπειρία. Διότι λόγω της ανοικοδομήσεως της ζώνης του δακτυλίου ήταν η Βιέννη για ανατολή και δύση “το πιο περιζήτητο εργαστήριο για την αρχιτεκτονική και την οικοδομή” (Carl E. Schorske) στην Ευρώπη. Η πολεοδομική διαμόρφωση της περιοχής του Δημαρχείου από το 1878 έως το 1888, η κάλυψη του κοίτης του ποταμού Wien ή η ανοικοδόμηση του νέου ανακτόρου και των δύο αυτοκρατορικών μουσείων ήταν συνδεδεμένα με έντονες δημόσιες συζητήσεις.

Αυτό παρακίνησε ήδη το 1877 τον Αυστριακό Σύλλογο μηχανικών και αρχιτεκτόνων να δημοσιεύσει ένα υπόμνημα συντεταγμένο από τον Heinrich von Ferstel γύρω από την μελλοντική ανάπτυξη της Βιέννης⁷. Σ' αυτό μεταξύ άλλων ασκείται κριτική, ότι η πολεοδομική επέκταση “ελάχιστα μόνο έλαβε υπ' όψη την δημιουργία δημόσιων πλατειών, ... με την εσφαλμένη αντίληψη, ότι ο πλατύς δακτύλιος θα μπορούσε να αναπληρώσει τις πλατείες, ... Πουθενά δεν υπάρχει ένα σύνολο που να στοχεύει στην μαγαλόπρεπη προοπτική επίδραση και στην επιβλητική διάκριση και πλαισίωση μνημειακών κτηρίων, όπως κάτι τέτοιο συνέβαινε σε αρχαία και μεσαιωνικά πολεοδομικά σύνολα και πολλαπλώς επίσης επιδιώκεται σε άλλες σύγχρονες πόλεις”.

Γι' αυτό είναι εύλογη η υπόθεση, ότι ο Sitte στο βιβλίο του και μάλιστα στο Κεφάλαιο XII. “Παράδειγμα μιας πολεοδομικής διευθέτησης σύμφωνα με καλλιτεχνικές αρχές” έχει επηρεαστεί τόσο από την μελέτη του Gottfried Semper για ένα “αυτοκρατορικό Forum”, όσο και από το παραπάνω υπόμνημα. Με τις προτάσεις διαμόρφωσης για την πλατεία της votivkirche, την πλατεία του Δημαρχείου και μια πλατεία μπροστά από το κτήριο του Κοινοβουλίου, ήθελε ο Sitte να δημιουργήσει ένα “σύνολο χαρακτηριστικών πλατειών”, οι ο-

7. Υπόμνημα γύρω από την μελλοντική ανάπτυξη της Βιέννης. Συντεταγμένο από τον Αυστριακό Σύλλογο μηχανικών και αρχιτεκτόνων με αφορμή τις διαβουλεύσεις για την σύνταξη ενός γενικού ρυμοτομικού σχεδίου για την Βιέννη και την γύρω περιοχή, Βιέννη 1877.

ποιές θα έκαναν δυνατή την “σημαντικά αυξημένη επίδραση καθενός μνημειακού κτίσματος” και την τοποθέτηση μνημείων. Μ’ αυτά ήθελε να δείξει, “με ποιό τρόπο θα μπορούσε περίπου να διαπλασθεί καλλιτεχνικά το μνημειακό κέντρο μιας μεγάλης πόλης”. Προφανώς, το κύριο ενδιαφέρον του Camillo Sitte ήταν η διαμόρφωση των χώρων πλατειών και δρόμων. Τα εξ ίσου σημαντικά πολεοδομικά προβλήματα της εποχής εκείνης, όπως για παράδειγμα η σύνδεση της ζώνης του δακτυλίου με την εσωτερική πόλη και με τα προάστεια, οι επιδράσεις του οικοδομικού κανονισμού του 1883, η επέκταση και συμπλήρωση του δικτύου αποχέτευσης και ύδρευσης, ή η έντονα συζητημένη ενσωμάτωση των προαστίων στην κοινότητα της Βιέννης, που έγινε το 1890, δεν τον απασχόλησαν.

Γι’ αυτόν, το σημαντικότερο, άλυτο ακόμη πολεοδομικό πρόβλημα στην Βιέννη, ήταν προφανώς η αρχιτεκτονική διαμόρφωση των υπαρχουσών πλατειών μεταξύ του κτηρίου του Κοινοβουλίου και της Votivkirche. Αυτό εξηγεί επίσης γιατί ο Camillo Sitte δεν συμμετέσχε στον διεθνή πολεοδομικό διαγωνισμό του 1892/93 για το “Γενικό ρυθμιστικό σχέδιο του συνόλου της περιοχής του δήμου Βιέννης”. Η πικρία του, διότι ενώ στον πολεοδομικό διαγωνισμό του Μονάχου μπόρεσε να συμμετάσχει ως κριτής, στην γενέτειρά του όμως δεν συμπεριλήφθηκε στην κριτική επιτροπή αυτού του σημαντικού διαγωνισμού, θα μπορούσε κάλλιστα να είναι ένας επί πλέον λόγος γι’ αυτό. Ας σημειωθεί ότι το βιβλίο του είχε εκδοθεί ήδη το 1889 σε μια δεύτερη έκδοση και είχε βρει στον γερμανόγλωσσο χώρο μια πολύ θετική απήχηση.

3. Παρακινήσεις και πρότυπα

Όχι ακριβώς αποδεδειγμένη, αλλά πολύ έκδηλη στο έργο του Camillo Sitte είναι η καθοριστική επίδραση του δασκάλου και υποστηρικτή του Rudolf Eitelberger von Edelberg. Διότι ο Eitelberger καταπιάστηκε ήδη στις 10 Μαρτίου 1858 στην διάλεξη “Περί πολεοδομικών συνόλων και πολεοδομημάτων”, στην μεγάλη αίθουσα της επαγγελματικής ένωσης, πολύ διεξοδικά με σημαντικά πολεοδομικά ζητήματα της Βιέννης. Η διάλεξη συνέπεσε χρονικά με τον διεθνή πολεοδομικό διαγωνισμό (1858) για την διαμόρφωση της ζώνης του δακτυλίου. Υποθέτει κανείς, ότι οι απόψεις του Eitelberger θα πρέπει επίσης να επηρέασαν έμμεσα τόσο την κρίση των ογδονταπέντε υποβληθεισών μελετών όσο και την επεξεργασία του βασικού σχεδίου (που εγκρίθηκε το 1859 από τον αυτοκράτορα Φραγκίσκο Ιωσήφ Ι). Κατά τ’ άλλα, ο Eitelberger δημοσίευσε τα αποτελέσματα

του διαγωνισμού με υποδειγματικό τρόπο, και μ' αυτό προσέφερε μια σημαντική συνεισφορά στην ιστορία της πολεοδομίας⁸

Ότι ο Camillo Sitte γνώριζε ακριβώς αυτήν την διάλεξη και αυτήν την δημοσίευση, πιστοποιούν επίσης ορισμένες γραπτές αναφορές. Διότι ο Eitelberger μνημόνευσε “τις βασικές αρχιτεκτονικές μορφές μιας πόλης” και εξήγησε τις συσχετίσεις μεταξύ “τέχνης”, “πολεοδομημάτων και πολεοδομικών συνόλων” ως ακολούθως: “Η τέχνη αναπτύσσει πράγματι τα ωραιότερά της άνθη, τους ωριμότερους της καρπούς, εκεί όπου έχει αποξενωθεί από τις ανάγκες, τα υλικά ενδιαφέροντα της καθημερινής ζωής· διότι τότε η τέχνη υπάρχει για την τέχνη και αρκείται στον εαυτό της. Στις περιπτώσεις όμως που αυτή συνδέεται με πολεοδομήματα και πολεοδομικά σύνολα, εκεί είναι αυτή ένα παιδί της ανάγκης, ένας καρπός της ένδειας του ανθρώπινου γένους, και δεν δύναται να αποφύγει όλα τα επακόλουθα που πηγάζουν απ' αυτό -και ούτε ακόμη επιτρέπεται να τα αποφύγει. Εκεί οφείλει να δείχνει, ότι υπηρετεί τους σκοπούς της κοινωνίας, ...”. Αυτό το καθήκον απέναντι στο κοινωνικό σύνολο τόνισε ο μαθητής του Camillo Sitte –ιδιαίτερα στην τελευταία δεκαετία της ζωής του– πολύ πιο έντονα απ' ό,τι άλλοι αρχιτέκτονες της εποχής του. Ο Camillo Sitte όμως τροποποίησε τον χαρακτηρισμό του Eidelberger “πολεοδομήματα” και τον ενέταξε το 1889 στον τίτλο του κύριου έργου του “η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές”.

Ενώ ο K. C. Hoffmann περιέγραψε στην πραγματεία, που δημοσιεύτηκε το 1844, την “επέκταση των πόλεων”⁹, και ο Reinhard Baumeister υιοθέτησε το 1876 αυτόν τον χαρακτηρισμό ως “πολεοδομικές επεκτάσεις”, πρόβαλε ο Ildefonso Cerdà y Suner μια “Teoria general de la urbanizacion”¹⁰.

Αναμφίβολα γνώριζε επίσης ο Sitte πολύ καλά και το ήδη από το 1876 εκδοθέν βιβλίο του Reinhart Baumeister “Πολεοδομικές επεκτάσεις από άποψη τεχνικής, αστυνομίας των κατασκευών και οικονομίας”¹¹, διότι τον χαρακτήρισε ως “θεωρητικό της σύγχρονης πολεοδομίας”, αφού το βιβλίο του ήταν η πρώτη προσπάθεια στον

8. E. Eitelberger, Die preisgekrönten Entwürfe zur Erweiterung der inneren Stadt, Βιέννη 1859.

9. Zeitschrift für praktische Baukunst, Δρέσδη 1844.

10. A.L.de Aberasturi (εκδότης), I. Cerda, La théorie générale de l'urbanisation. Βλ. O. Jürgens, Spanische Städte, Αμβούργο 1926.

11. R. Baumeister, Stadt-Erweiterungen in technischer, baupolizeilicher und wirtschaftlicher Beziehung, Βερολίνο 1876.

γερμανόγλωσσο χώρο, να κατευθύνει μέσω μιας σχεδιαστικής διαδικασίας την μελλοντικά αναμενόμενη εξέλιξη για το γενικό καλό”.

Δεδομένου ότι ο Baumeister ως μηχανικός καταπιιάστηκε μόνο έμμεσα με μορφολογικά ζητήματα και επειδή επίσης οι τρεις προτάσεις που αποφασίστηκαν απ’ τον Σύλλογο γερμανών αρχιτεκτόνων και μηχανικών το 1874 αφορούσαν κατά κύριο λόγο ζητήματα κυκλοφορίας και τοποθέτησης κτισμάτων, εξήρε ο Sitte ιδιαίτερα την καλλιτεχνική πλευρά της πολεοδομίας.

Ότι χρωστάει σημαντικά ερεθίσματα για το κύριο έργο του στις συνεχείς και συχνά συναισθηματικά φορτισμένες αντιπαραθέσεις για την πιο πρόσφορη και εντυπωσιακή διαμόρφωση της ζώνης του δακτυλίου, έχει ήδη εκτεθεί. Για παράδειγμα, συζητήσεις ως προς το αν θα μπορούσε να ενισχυθεί η χάρη της αρχιτεκτονικής εικόνας μέσω “Point de vue”, εν συνεχεία η γνωμοδότηση του Gottfried Semper για την μελέτη του “αυτοκρατορικού Forum”, ή οι συζητήσεις γύρω από την κατά το δυνατόν πιο κατάλληλη διαμόρφωση της πλατείας Schwarzenberg (που θεωρείται ως η πιο αντιπροσωπευτική πλατεία του αυστηρού ιστορισμού¹²) από τον δάσκαλό του στο Αυτοκρατορικό Πολυτεχνικό Ινστιτούτο, Heinrich von Ferstel, ενίσχυσαν τον Sitte, να ασχοληθεί τόσο διεξοδικά με την διαμόρφωση πλατειών.

Από τις 180 σελίδες του βιβλίου, οι 75 σελίδες αφορούν θέματα διαμόρφωσης πλατειών και ιδιαίτερα το Κεφάλαιο XII. “Παράδειγμα μιας πολεοδομικής διευθετήσης σύμφωνα με καλλιτεχνικές αρχές” περιέχει προτάσεις για την “αναδιαμόρφωση της πλατείας της Votivkirche”, της “πλατείας του Δημαρχείου” και “το σκίτσο της μελέτης μιας πλατείας μπροστά απ’ το Κοινοβούλιο” της Βιέννης.

4. Οι επιδράσεις του βιβλίου στην διδασκαλία της πολεοδομίας

Ο Max Guther ασχολήθηκε μεταξύ άλλων στο βιβλίο του “Γιά την ιστορία της διδασκαλίας της πολεοδομίας σε γερμανικά πανεπιστήμια”¹³ διεξοδικά και με το κύριο έργο του Sitte, ο οποίος έτσι έγινε “δάσκαλος μερικών δασκάλων της πολεοδομίας”. Ο Theodor Fischer αναφέρει επίσης στην δεύτερη έκδοση του βιβλίου του “Έξι διαλέξεις γύρω από την πολεοδομία” τον Camillo Sitte, ο οποίος “....επανάφερε κατ’ αρχήν στη μνήμη μας τα ξεχασμένα προβλήματα της πολε-

12. N. Wibiral, R. Mikula, Heinrich von Ferstel, Wiesbaden 1974, σελ. 83.

13. M. Guther, Zur Geschichte der Städtebaulehre an deutschen Hochschulen. Στο: Heinz Wetzel und die Geschichte der Städtebaulehre an deutschen Hochschulen, Στουτγκάρδη 1982, σελ. 81.

οδομίας”. Ο Fischer ήταν διευθυντής της υπηρεσίας πολεοδομικών επεκτάσεων της πόλης του Μονάχου, και από το 1909 έως το 1929 καθηγητής πολεοδομίας στο Πολυτεχνείο του Μονάχου.

Ο Karl Henrici, καταξιωμένος επίσης δάσκαλος πολεοδομίας στο Πολυτεχνείο του Aachen, εκτιμούσε το έργο του Sitte πάρα πολύ. Ο Gerhard Curdes το κρίνει ως εξής: “Η συνεισφορά του Sitte έπεσε ως προς τον Henrici σ’ ένα πολύ γόνιμο έδαφος. Εντυπωσιάστηκε από το έργο του Sitte. Σε πολλά σημεία των κειμένων του διαφαίνεται ο θαυμασμός γι’ αυτόν τον άνθρωπο”¹⁴.

Ότι επίσης και ο Theodor Goecke επηρεάστηκε από τον Sitte, μπορούμε να το υποθέσουμε, διότι οι δύο ίδρυσαν από κοινού το μηνιαίο περιοδικό “Der Städtebau”. Ο Goecke δίδαξε μέχρι το 1910 πολεοδομία στο Πολυτεχνείο του Βερολίνου και ασχολήθηκε μεταξύ άλλων έντονα με το ζήτημα των εργατικών κατοικιών. Στον επικήδειο για τον Sitte επαινεί το έργο του: “... διότι στην μνήμη μας θα εξακολουθήσει να ζεί ως ο αρχιμάστορας της γερμανικής πολεοδομίας, που ξέθαψε για μας τις καταχωνιασμένες πηγές του παρελθόντος της....”.

Ο Felix Genzmer, που κλήθηκε το 1903 να διδάξει στο Πολυτεχνείο του Βερολίνου, έκανε παραδόσεις μαθημάτων “Καλλιτεχνικής πολεοδομίας και συγγενών θεμάτων” και αργότερα “Πολεοδομίας”. Οι απόψεις του Sitte σχετικά με τις καλλιτεχνικές αρχές στην πολεοδομία ήταν αντικείμενο επίσης της διδακτικής του δραστηριότητας.

Ο Max Guthert καταδεικνύει, ότι μέχρι το 1890 “... η διδασκαλία της πολεοδομίας σύμφωνα με καλλιτεχνικές αρχές δεν είχε τέτοια επίδραση σε κανένα Πανεπιστήμιο, όπως αυτή που επιτεύχθηκε στο Darmstadt μέσω της συνεργασίας του Hoffmann και του Pützer. Διότι ο Friedrich Pützer καθιέρωσε από το 1900 στο Πολυτεχνείο του Darmstadt το υποχρεωτικό μάθημα “Καλλιτεχνικά ζητήματα της πολεοδομίας”. Το 1899 έλαβε την εντολή να “κάνει μια σειρά διαλέξεων για όλους τους ανώτερους διοικητικούς και τεχνικούς υπαλλήλους για τις καλλιτεχνικές αρχές της πολεοδομίας, έτσι ώστε αυτές να διαδοθούν σ’ όλη την χώρα...”.

Το βιβλίο του Sitte ήταν γνωστό επίσης και στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Αυτό προκύπτει από μια επιστολή της 27ης Μαρτίου 1913 προς τον Siegfried Sitte, στον οποίο ο Διευθυντής της σχολής αρχιτεκτονικής τοπίου του Πανεπιστημίου Harvard ανακοίνωνε, ότι θα ήταν ευτυχής, αν μπορούσε να δημοσιεύσει μια μετάφραση του κύριου έργου του Camillo Sitte. Η μετάφραση αυτή θα

14. G. Durdes, R. Oehmichen (εκδότης), Künstlerischer Städtebau um die Jahrhundertwende. Der Beitrag von Karl Henrici, Κολωνία 1981. σελ. 12.

εντασσόταν στην σειρά δημοσιεύσεων “Landscape Architecture and City Planning” που εκδιδόταν από την Αμερικανική εταιρεία αρχιτεκτονικής τοπίου.

Δυστυχώς παρά την θετική στάση του Siegfried Sitte δεν μπόρεσε να πραγματοποιηθεί αυτή η πρόθεση. Γι αυτό η πρώτη μετάφραση στην αγγλική γλώσσα του Charles Stewart δημοσιεύθηκε στην Νέα Υόρκη μόλις το 1945.

Στην Αυστρία διαπιστώνεται -σύμφωνα με τα μέχρι σήμερα γνωστά- μια συγκεκριμένη επίδραση του Camillo Sitte στην πολεοδομική διδασκαλία στο Πολυτεχνείο της Βιέννης. Διότι ο Karl Mayreder, διευθυντής αρχιτέκτων της υπηρεσίας πολεοδομικών επεκτάσεων της Αυτοκρατορικής πρωτεύουσας και Έδρας Βιέννης και καθηγητής στο Πολυτεχνείο της Βιέννης, ανήγγειλε για το ακαδημαϊκό έτος 1899/1900 “ανοικτές διαλέξεις περί πολεοδομίας” με το ακόλουθο περιεχόμενο:

“Αρ. 122. Πολεοδομία (με ιδιαίτερη μνεία στις καλλιτεχνικές αρχές). Η αποστολή της πολεοδομίας. Η ομαδοποίηση των τμημάτων της πόλης σύμφωνα με τον προορισμό τους. Η κατασκευή δρόμων και πλατειών. Η τοποθέτηση μνημείων. Οι αστικοί σιδηρόδρομοι. Το στοιχείο του νερού στην αστική περιοχή. Οι αστικοί κήποι. Τα συγκροτήματα επαύλων και οι περιοχές εργατικών κατοικιών. Ο αρχιτεκτονικός αστικός χαρακτήρας. Πρακτικά παραδείγματα.

Θερινό εξάμηνο, 1 ώρα ανά εβδομάδα”¹⁵.

Η αναγόρευση του Karl Mayreder το 1904 ως τακτικού καθηγητή “Εισαγωγής στην αρχιτεκτονική, το αρχιτεκτονικό σχέδιο και την σχεδιαστική προοπτική”, προκάλεσε επίσης εν συνεχεία την ανάθεση της διδασκαλίας της πολεοδομίας. Σε πόσο μεγάλο βαθμό κατευθύνθηκε ο Mayreder από το βιβλίο του Camillo Sitte, αποδεικνύουν ο τίτλος και το περιεχόμενο των παραδόσεών του.

Αυτή η σύνοψη των επιδράσεων του κύριου έργου του Camillo Sitte θα ήταν ατελής, αν δεν αναφερόταν επίσης και ο Eugen Faßbender, στον οποίον -όπως ακριβώς και στον Camillo Sitte- δεν επιτράπη ποτέ να διδάξει σε ένα Πανεπιστήμιο ή σε μια Ακαδημία. Διότι στα πολυάριθμα πολεοδομικά του σχέδια και στις μελέτες διαγωνισμών, πρό παντός όμως στο βιβλίο του “Αρχές της σύγχρονης πολεοδομίας” προσανατολίστηκε καθαρά προς το κύριο έργο του Camillo Sitte. Στο Εδάφιο VI “ Αισθητικές σκέψεις”, διαπιστώνει ο Faßbender: “Η πολεοδομία είναι μία τέχνη, μία τέχνη του μεγάλου χώρου, με όχι αμελητέες αισθητικές παραστάσεις ... Εδώ θα παραπέ-

15. R. Wurzer, Über die Entwicklung der Städtebaulehre an der Technischen Hochschule Wien bis 1959. Στο: Städtebau, Raumplanung und Raumordnung, κτάλογος έκθεσης, Βιέννη 1985, σελ. 21.

μπαμε ιδιαίτερα στο από καλλιτεχνική άποψη υψίστης σημασίας έργο του Camillo Sitte”.

Ότι ένας άνθρωπος όπως ο Camillo Sitte είχε επίσης και επιστημονικούς αντιπάλους, είναι κατανοητό. Ας αναφερθούμε μεταξύ άλλων στον Erich Albert Brinckmann, ο οποίος διαπίστωνε το 1920: “... αφού υπάρχουν ακόμη άνθρωποι, οι οποίοι επαναλαμβάνουν αλόγιστα την κρίση για τον Sitte που διαμορφώθηκε εκείνη την εποχή των Hengici, Goecke και άλλων ‘γραφικών πολεοδόμων’, και δεν θέλουν να καταλάβουν ότι αυτός ο ρομαντικός οδήγούσε την αρχιτεκτονική σε παρόμοιες παρεκτροπές, όπως και ο ιστορισμός όλη την τέχνη...”¹⁶.

Ο Roman Heiligenthal στο βιβλίο του “Γερμανική πολεοδομία”, που εκδόθηκε το 1921, κατέκρινε μεταξύ άλλων και μελέτες πλατειών του Karl Hengici, που είχαν συνταχθεί το 1893 στα πλαίσια του διαγωνισμού για το σχέδιο επέκτασης του Μονάχου. Ως προς τις καλλιτεχνικές αρχές του Camillo Sitte για την πολεοδομία παρατηρούσε ο Heiligenthal:

“Η κίνηση, της οποίας έκφραση ήταν το βιβλίο του Camillo Sitte ‘Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές’, επεδίωκε την διείσδυση της καλλιτεχνικής σκέψης στην σύγχρονη πολεοδομία και πίστευε ότι βρήσκει τον δρόμο γι’ αυτό μέσω της σπουδής των εικόνων των δρόμων παλαιών πόλεων... Η μονόπλευρη τάση προς την μεσαιωνική διαμόρφωση της κάτοψης, που λίγο ταιριάζει στην ουσία της σύγχρονης πόλης, δεν ήταν στις προθέσεις του Sitte. Αυτή εμφανίστηκε μόλις στα έργα των μαθητών και μιμητών του.”¹⁷.

Επομένως αυτή ήταν μια ευγενική και έμμεση κριτική, που ανταποκρινόταν στο πνεύμα της τότε εποχής. Αλλά και οι απόψεις του Sitte για τις καλλιτεχνικές αρχές στην πολεοδομία συμφωνούν επίσης με το πνεύμα της εποχής του 1889 και ήταν το ίδιο δικαιολογημένες, όπως και οι γνώμες των κριτικών του τρεις δεκαετίες αργότερα.

5. Επιδράσεις στην μεθοδολογία και την τεχνική του πολεοδομικού σχεδιασμού

Είναι φανερό ότι οι αρχές του Sitte για την πολεοδομία βρήκαν την μεγαλύτερη διάδοση μέσω της πολεοδομικής διδασκαλίας. Επηρέασαν όμως σημαντικά και την πρακτική του σχεδιασμού, διότι οι

16. A.E. Brinckmann, Deutsche Stadtbaukunst vom Mittelalter bis in die Neuzeit, Δεύτερη έκδοση, Wildpark - Potsdam 1925, σελ. 109.

17. R. Heiligenthal, Deutscher Städtebau, Heidelberg 1921 σελ. 84.

κριτικές του υποδείξεις για την “θεματική φτώχεια και την πεζότητα σύγχρονων πολεοδομικών συνόλων”, ή για την “εσωτερική διαμάχη ανάμεσα στο γραφικό και το πρακτικό” ανταποκρίνονταν στην αρχιτεκτονική αντίληψη εκείνης της εποχής. Γι’ αυτό, οι προτάσεις του για ένα “βελτιωμένο σύγχρονο σύστημα”, όπως και οι προτροπές του για “πολεοδομικούς κανόνες”, που διατυπώθηκαν ως αποτέλεσμα αναλύσεων, έγιναν σε μεγάλη έκταση αποδεκτές και λήφθηκαν υπ’ όψη στην πρακτική του σχεδιασμού.

Ποιός θα αμφισβητούσε ακόμη ότι η βάση πολεοδομικών μελετών θα έπρεπε να είναι ένα “ουσιαστικό πρόγραμμα”; Το ξεκαθάρισμα επίσης των ακόλουθων σημείων ήταν -όχι μόνο κατά την άποψη του Sitte- απαραίτητο:

- Ένας “προσδιορισμός πιθανοτήτων της πληθυσμιακής αύξησης του υπό σχεδίαση τμήματος της πόλης”· επί πλέον “προκαταρκτικές έρευνες γύρω από την αναμενόμενη κυκλοφορία και το είδος του εμποικισμού.”

- Εκτιμήσεις “των προβλεπόμενων απαραίτητων δημόσιων κτηρίων όσον αφορά τον αριθμό τους την έκταση και τον κατά προσέγγιση εξοπλισμό.”

- Εξακριβωση της καλύτερης θέσης και της “καλύτερης συγκρότησης και τοποθέτησης συμπεριλαμβανομένων και όλων των απαιτούμενων συνδέσεων.”

Οι προτάσεις του επίσης, να συνενωθούν περισσότερες πλατείες σε μια μεγάλη “πλήρη αισθητικών εντυπώσεων πλατεία”, “να μην παραμεριστούν βίαια ... ανωμαλίες του εδάφους και υπάρχοντα ρυάκια ή μονοπάτια ... αλλά να διατηρηθούν ως ευπρόσδεκτες αιτίες για διακοπή των δρόμων και άλλες ασυμμετρίες” ή να λαμβάνονται συχνότερα υπ’ όψη “οι επιδράσεις της προοπτικής”, ανταποκρίνονταν στο πνεύμα της εποχής και πραγματοποιήθηκαν όχι σπάνια με παρανοημένο τρόπο.

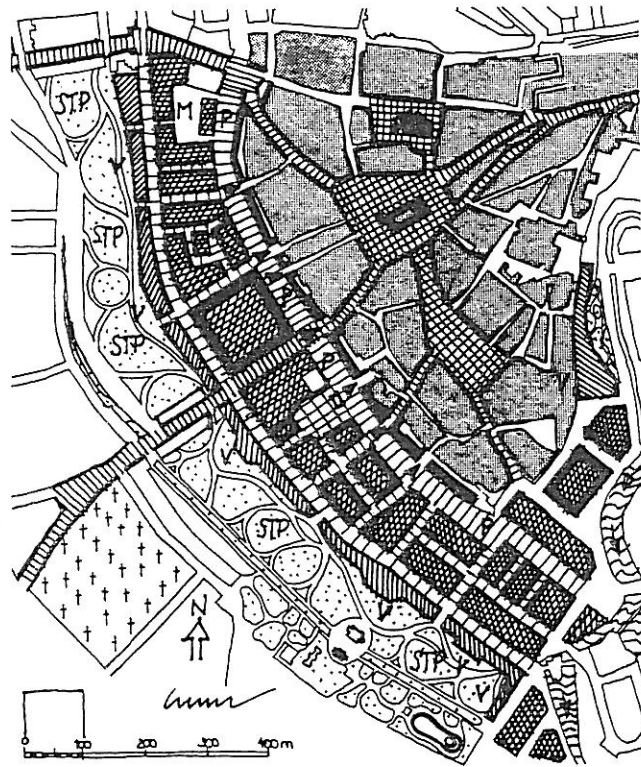
Είναι αναμφισβήτητα μια ιδιαίτερα σημαντική μαρτυρία, ότι ο Camillo Sitte αναφέρεται “... στην αίσθηση της όρασης, κατά την οποία επιτυγχάνεται η κατανόηση του χώρου, στην οποία βασίζονται όλες οι αρχιτεκτονικές αισθητικές επιδράσεις”. Διότι έτσι μας edίδαξε πάλι να βλέπουμε και να κατανοούμε δημόσιους χώρους.

Με μεγάλη συνέπεια ακολούθησε όμως ο Camillo Sitte τις καλλιτεχνικές του αρχές και στις δικές του μελέτες· αυτό έγινε προ παντός στην “Μελέτη επεκτάσεως του Olmütz” (1894) και στο “Σχέδιο δομήσεως του Marienberg στο Mährisch-Ostrau” (1903)¹⁸. Για το

18. R. Wurzer, Franz, Camillo und Siegfried Sitte. Ein langer Weg von der Architektur zur Stadtplanung. Στο: Berichte zur Raumforschung und Raumplanung, Βιέννη 1989, σελ. 18 ff.

Olmütz διεξήγαγε “προκαταρκτικές έρευνες γύρω από την πληθυσμιακή αύξηση, την αναμενόμενη κυκλοφορία, την εξέλιξη του εμπορίου και το είδος του εποίκισμού” και συνέταξε ένα “πραγματικό πρόγραμμα” λαμβάνοντας ιδιαίτερα υπ’ όψη του το δημόσιο συμφέρον (Εικ. 3).

Εν συνεχεία αποσαφήνισε, ποιές ελεύθερες επιφάνειες πράσινου και

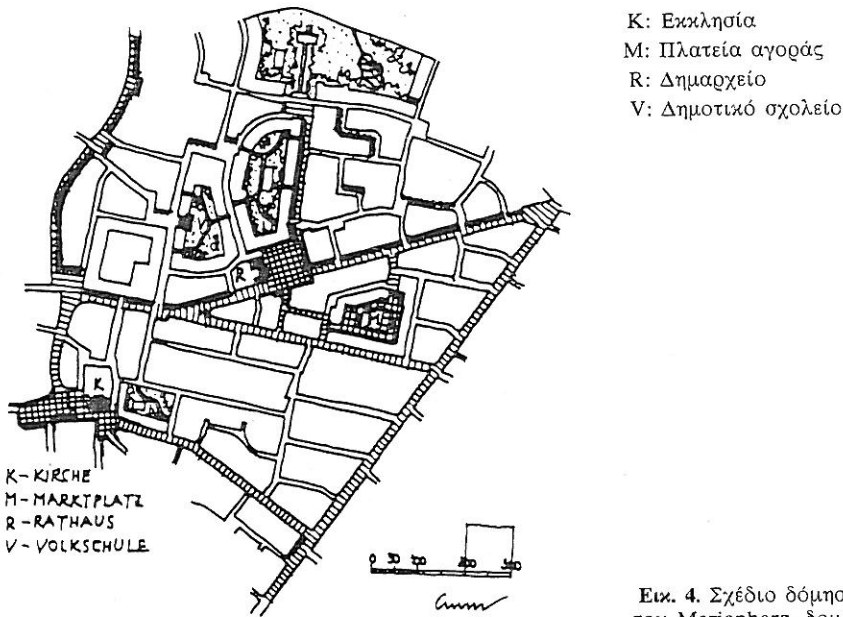

	Δημόσια Κτήρια
	Πολυόροφες κατοικίες
	Περιοχές επαύλεων
STP	Πάρκο
P	Δρόμος περιπάτου
M	Πλατεία αγοράς

Εικ. 3: Μελέτη επέκτασης Olmütz-δομικό σκίτσο.

ποιά δημόσια κτήρια, “κατ’ αριθμό, έκταση και κατά προσέγγιση εξοπλισμό” απαιτούνται, για να ανταποκρίνονται στην μελλοντική γενική εξέλιξη. Επίσης και οι νέες πλατείες που σχεδιάστηκαν απ’ αυτόν, συμπίπτουν με τις καλλιτεχνικές του αρχές και το διαφοροποιημένο οδικό δίκτυο χαράχθηκε γενικά έτσι, ώστε μέσω μετατιθεμένων διασταυρώσεων να επιτυγχάνονται κάθε φορά κλεισίματα του χώρου.

Ιδιαίτερης δημοσιότητας έτυχε το σχέδιο δόμησης του Marienberg στο Mährisch-Osttau, που αναφέρθηκε προηγουμένως και του οποίου

Εικ. 4. Σχέδιο δόμησης του Marienberg - δομικό σκίτσο.

η επεξεργασία έγινε με την συμβολή του γιού του Siegfried. Διότι αυτό το σχέδιο δημοσιεύθηκε το 1904 στο πρώτο έτος εκδόσεως του περιοδικού “Der Städtebau” και αφήνει να διαφανεί με ιδιαίτερη σαφήνεια η εφαρμογή των βασικών αρχών του Sitte γύρω από τα θέματα διαμόρφωσης. Η πλατεία του Δημαρχείου και η πλατεία της εκκλησίας, τα οικοδομικά τετράγωνα με κλειστή περιμετρική δόμηση και πράσινες εσωτερικές αυλές, όπως επίσης και το οδικό δίκτυο που διαμορφώθηκε κατά την αρχή των διακλαδώσεων - που δεν επιτρέπει καμία διαμπερή θέα - είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για το “βελτιωμένο σύγχρονο σύστημα” πολεοδομικών συνόλων του Sitte (Εικ. 4).

6. Το εβδομαδιαίο περιοδικό “Der Städtebau” και η σημασία του για την εξέλιξη της πολεοδομίας

Στα καταλειπόμενα του Sitte βρίσκεται ένα σκίτσο για το εξώφυλλο του πρώτου τεύχους του μηνιαίου περιοδικού “Der Städtebau”, που ιδρύθηκε από τον Theodor Goecke και τον Camillo Sitte και εκδιδόταν από το 1904 στο Βερολίνο. Η ίδρυση ανάγεται στην πρωτοβουλία του Camillo Sitte, ο οποίος δεν θα μπορούσε να υλοποιήσει αυτή την πρόθεση στην Βιέννη. Επειδή αυτό το πρώτο γερμανόγλωσσο επιστημονικό περιοδικό, που εκδιδόταν μέχρι το 1929, βρήκε μεγάλη απήχηση, όμοια μ’ αυτήν του κύριου έργου του Sitte, πρέπει να αναφερθούμε και σ’ αυτό. Δυστυχώς λείπει απ’ τα καταλειπόμενα του Sitte η συνολική αλληλογραφία του Camillo Sitte με συναδέλφους του. Έτσι για τις σχέσεις μεταξύ του Theodor Goecke (έκτακτου καθηγητή “γενικής οικοδομικής και πολεοδομίας” στο Πολυτεχνείο του Βερολίνου μέχρι το 1910) και του Camillo Sitte, μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν.

Σχετική θα πρέπει να είναι η υπόθεση, ότι ο Sitte (που βρισκόταν τότε στο απόγειο της επιστημονικής του αναγνώρισης, προ πάντων στο εξωτερικό) και ο Goecke (που ασχολήθηκε ιδιαίτερα με ζητήματα εργατικών κατοικιών) ήταν πεπεισμένοι, ότι μόνο μαζί μπορούσαν να προβούν στην ίδρυση του “εβδομαδιαίου περιοδικού για την καλλιτεχνική διαμόρφωση των πόλεων σύμφωνα με τις οικονομικές, υγειονομικές και κοινωνικές τους αρχές”.

Το γεγονός ότι οι εκδότες πέτυχαν να προσελκύσουν σημαντικούς συναδέλφους, αλλά και πολιτικούς, επιστήμονες και συγγραφείς ως μόνιμους συνεργάτες, δεν ήταν σε καμία περίπτωση αυτονόητο. Παρ’ όλα αυτά στο πρώτο τεύχος αυτού του περιοδικού που εκδόθηκε το 1904 παρατίθενται σαφενταεπτά μόνιμοι συνεργάτες από την Γερμανία, το Βέλγιο, την Γαλλία, την Ιταλία, την Σουηδία, την Ελβετία και τις ΗΠΑ. Ιδιαίτερος οφείλουν να αναφερθούν: Ο Camillo Boito, πρόεδρος της Βασιλικής Ακαδημίας των τεχνών, Μιλάνο, ο Charles Buls, Βρυξέλες, ο Theodor Fischer, καθηγητής στο Πολυτεχνείο της Στουτγκάρδης, ο Cornelius Gurlitt, καθηγητής στο Πολυτεχνείο της Δρέσδης, ο Karl Henrici, καθηγητής στο Πολυτεχνείο του Aachen, ο Georg Ellsworth Hooker, συγγραφέας τέχνης, Chicago, ο Camille Martin, Γενεύη και ο Fritz Schumacher, καθηγητής στο Πολυτεχνείο της Δρέσδης. Στο τέταρτο τεύχος του πρώτου έτους έκδοσης αναφέρονται επίσης ως επί πλέον συνεργάτες ο Joseph Stübben, Βερολίνο και ο Karl Mayrder, καθηγητής στο Πολυτεχνείο της Βιέννης.

Πολύ διαφωτιστικός είναι ο πρόλογος του πρώτου τεύχους του περιοδικού, κατά την έκδοση του οποίου ο Sitte δυστυχώς δεν ζούσε πλέον. Στον επικήδειο για τον Camillo Sitte τόνισε ο Goecke μεταξύ άλλων: “Το εξώφυλλο έχει επινοηθεί απ’ τον ίδιο, η πρόσκληση προς τους αναγνώστες μας -το αληθινό καλλιτεχνικό και κοινωνικοπολιτικό του πρόγραμμα για την πολεοδομία κατά το μεγαλύτερο μέρος είναι συγγεγραμμένο επίσης απ’ αυτόν” (Εικ. 5).

Γι’ αυτό παρουσιάζει και ο ορισμός της έννοιας της πολεοδομίας ιδιαίτερο ενδιαφέρον:

“.....Η πολεοδομία είναι η συνένωση όλων των τεχνικών και ειδικαστικών τεχνών σε ένα μεγάλο ενιαίο σύνολο· ... η πολεοδομία ρυθμίζει την κυκλοφορία, οφείλει να εξασφαλίζει την βάση για υγιεινή και ευχάριστη κατοικία των ήδη κατά μεγάλη πλειονότητα εγκαταστημένων στις πόλεις σύγχρονων ανθρώπων· οφείλει να φροντίζει για την πιο κατάλληλη εγκατάσταση της βιομηχανίας και του εμπορίου και να υποστηρίζει τον συμβιβασμό των κοινωνικών αντιθέσεων. Όπως ο συνολικός δημόσιος αστικός και ατομικός βίος αποτελεί το περιεχόμενο της καθημερινής διαγωγής και συμπεριφοράς ενός αστικού πληθυσμού, έτσι είναι και η κτηριακή τοποθέτηση και διαμόρφωση της πόλης, η εξωτερική μορφή γι’ αυτό, το δοχείο, που περιλαμβάνει αυτό το περιεχόμενο και γι’ αυτό η φυσική, σωστή ανάπτυξή του ανήκει στα σπουδαιότερα καθήκοντα της σύγχρονης πολιτιστικής δράσης· ...”

Το πρώτο τεύχος του περιοδικού ανταποκρίνεται ήδη πληρέστατα σ’ αυτόν τον ορισμό. Γι’ αυτό, η ποικιλία των εκθέσεων γύρω από επίκαιρα πολεοδομικά προβλήματα και οι πολυάριθμες προτάσεις λύσης, για τις οποίες γραφόταν στο νέο μηνιαίο περιοδικό, οδήγησαν πολύ σύντομα στην επιτυχία.

Ήδη από το 1897 είχε εκδοθεί βέβαια το περιοδικό “La Ciudad Lineal” ως επίσημο όργανο της Compania Madrilená de urbanización από τον Antuero y Mata. Αυτό περιοριζόταν κατά κύριο λόγο στα προβλήματα της “πόλης κατά ζώνες” και δεν γνώρισε καμιά μεγάλη διάδοση. Τα περιοδικά “Garden Cities and Town Planning”, και “The American City”, που εκδόθηκαν απ’ το 1904 στο Λονδίνο και το 1909 στην Νέα Υόρκη αντίστοιχα, ασχολήθηκαν κατά κύριο λόγο με τα προβλήματα των κηπουπόλεων και τα διοικητικά προβλήματα των μεγαλουπόλεων. Για πρώτη φορά το περιοδικό “The Town Planning Review” που εκδιδόταν απ’ το 1910 απ’ το University of Liverpool υπό την συντακτική διεύθυνση του Patrick Abercrombie, παρουσιάζει μια παρόμοια περιεκτική δομή όπως και το πρώτο γερμανόφωνο μηνιαίο περιοδικό “Der Städtebau”.

Εικ. 5. Το εξώφυλλο του μηνιαίου περιοδικού “Der Städtebau” (1904) που συνέθεσε ο Camillo Sitte και σχεδίασε ο Siegfried Sitte.

Ο υποδειγματικός εξοπλισμός και η εις βάθος ανάλυση των νομικών, διοικητικών, τεχνικών, καλλιτεχνικών και οικονομικών πλευρών της πολεοδομίας, αλλά επίσης και η συνεχής ειδησεογραφία γύρω από επίκαιρα προβλήματα της πολεοδομίας στην Ευρώπη και σε άλλα μέρη της γης, συνέβαλαν σημαντικά στην θεμελίωση της πολεοδομικής θεωρίας και διδασκαλίας, ιδιαίτερα στον γερμανόγλωσσο χώρο. Γι' αυτό κυκλοφόρησε μέχρι το 1929 "Der Städtebau" ως ανεξάρτητο περιοδικό και μετά ως παράρτημα των μηνιαίων τευχών Wasmuths. Πολύ εύστοχα διαπιστώνει ο Giorgio Piccinato μεταξύ άλλων: "Τα συγκεντρωμένα τεύχη του Städtebau αποτελούν σήμερα την σημαντικότερη πηγή για εκείνον που θέλει να ασχοληθεί με τα πολεοομικά ζητήματα εκείνης της εποχής".

Έτσι μπόρεσε ο Camillo Sitte –βοηθούμενος από τον γιό του Siegfried– να επιτύχει μαζί με τον Theodor Goecke μια επί πλέον συμβολή στην εξέλιξη της Πολεοδομίας ως επιστημονικού τομέα, συμβολή η οποία δεν έχει ακόμη εκτιμηθεί αναλόγως.

7. Σύνοψη

Η πρώτη έκδοση του κύριου έργου του Sitte "Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές" (Βιέννη 1889) έτυχε στην Αυστρία και την Γερμανία μεγάλης προσοχής. Όμως, μόλις μετά το τέλος του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου –και μάλιστα σε σχέση με την συχνά αυστηρή ανοικοδόμηση κατεστραμμένων ιστορικών κέντρων πόλεων– διαπιστώνεται εκ νέου ένα σημαντικό ενδιαφέρον για το βιβλίο αυτό. Διότι όσο χρονικά δεμένες είναι ορισμένες διατυπώσεις, τόσο άχρονη είναι η απαίτηση του Sitte, ότι μία πόλη δεν πρέπει μόνο να λειτουργεί, αλλά οφείλει επίσης να είναι και ωραία. Ωραία είναι μία πόλη κατά την άποψή του, προπαντός τότε, όταν διαθέτει ένα καλλιτεχνικώς διαμορφωμένο κέντρο. Αυτό μας θυμίζει τον Fra Giordano da Pisa, ο οποίος σ' ένα κήρυγμα καθορίζει μεταξύ άλλων την ομορφιά μιας πόλης: "Εξαιρετικά ωραία είναι μια καλά οργανωμένη πόλη, στην οποία υπάρχουν πολλές τέχνες, και καθεμιά για τον εαυτό της και όλες μαζί για το σύνολο. Εξαιρετικά έντονη είναι η ομορφιά, διότι σε κάθε τέχνη υπάρχει ένα όφελος."¹⁹

Επειδή οι πλατείες είναι εστίες του αστικού βίου, ανέλυσε ο Sitte εις βάθος την αισθητική επίδραση παλαιών πλατειών, έριξε φως στην

19. *Fra Giordano da Pisa*, Κήρυγμα αρ. 94· αναφέρεται στο *W. Braunfels*, *Mittelalterliche Stadtbaukunst in der Toskana*, 4η έκδοση, Βερολίνο 1979, σελ. 124.

απώλεια του δημόσιου βίου στις πλατείες και επιχείρησε να δικαιολογήσει την διαμορφώσή τους. Σε καμιά περίπτωση δεν απαίτησε την δημιουργία “γραφικών πλατειών”, αλλά διαπίστωσε: “... μόνο αν εξετάσουμε πού έγκειται η ουσία των εντυπωσιακών πλατειών, θα είμαστε σε θέση να χρησιμοποιήσουμε αυτή τη γνώση στις σύγχρονες συνθήκες”.

Έτσι παρέσχε ο Sitte μια σημαντική συμβολή και στην διατήρηση παλιών πόλεων, διότι σε πολυάριθμα άρθρα εφημερίδων (“Die neue Stadterweiterung”, 1891, “Das Wien der Zukunft”, 1894, “Die Ausweidung Wiens”, 1896) τάχθηκε υπέρ της διατήρησης σημαντικών ιστορικών συνόλων· συχνά μάλιστα ενάντια στους σχεδιαστικούς σκοπούς της δημοτικής διοίκησης της Βιέννης και σε σημαντικούς “αρχιτέκτονες της ζώνης του δακτυλίου”. Έτσι τόνιζε μεταξύ άλλων στο άρθρο “Η Βιέννη του μέλλοντος”: “... Αυτός ο θησαυρός υπαρχουσών φυσικών χαράξεων χρειάζεται απλώς να προστατευθεί προσεκτικά και να μην επιτραπεί στην αμφίβολη τέχνη των τοπογραφικών οργάνων να αρχίσει να μαίνεται εκεί μέσα. Έτσι θα συνδεθεί οργανικά από μόνο του το παλιό κέντρο της πόλης με τις γύρω περιοχές.”²⁰

Ο Camillo Sitte απαίτησε εν συνεχεία, ότι νέα τμήματα της πόλης θα πρέπει να δημιουργούνται μόνον όταν πριν από τον καθορισμό καλλιτεχνικών θεμάτων έχει αποσαφηνισθεί ποιά λειτουργία οφείλει να παραλάβει μελλοντικά το κάθε τμήμα της περιοχής και ποιά δημόσια κτίσματα και πλατείες είναι γι’ αυτό αναγκαία. Η “απαραιτήτη προϋπόθεση είναι επομένως ένα ουσιαστικό πρόγραμμα”.

Μιά συνοπτική και αντικειμενική κρίση του όλου έργου του Camillo Sitte δεν μπορεί επομένως να επιτευχθεί μόνο με βάση το βιβλίο του, τα πολυάριθμα τεχνικά άρθρα στις εφημερίδες, τις εκθέσεις ή την ίδρυση του πρώτου γερμανόγλωσσου τεχνικού περιοδικού “Der Städtebau” (μαζί με τον Theodor Goecke), αλλά πρέπει να φωτιστεί και να αξιολογηθεί πολύ πιο βαθειά ακόμα και η δράση του ως πολεοδόμου. Έτσι κατά την διαδικασία έγγρισης του σχεδίου επέκτασης της Βασιλικής Πρωτεύουσας Olmütz, έμαθε ο Sitte, ως συντάκτης του, πολύ γρήγορα, πόσο μεγάλη μπορεί να είναι η διαφορά ανάμεσα στην θεωρία και την πράξη. Διότι σε μία διάλεξη στις 26 Δεκεμβρίου 1894 αναφορικά με το παραπάνω θέμα εξηγούσε:

“... είναι κάτι διαφορετικό να γράψει κανείς ένα βιβλίο γύρω από την πολεοδομία από το να συντάξει ο ίδιος ένα πολεοδομικό σχέδιο. Στην πρώτη περίπτωση πρόκειται για θεωρητικές διαπιστώσεις και την διατύπωση ιδανικών στόχων· στην σύνταξη του σχεδίου

20. Berichte zur Raumforschung und Raumplanung, Βιέννη 1989. σελ.8.

πρόκειται όμως κατά κύριο λόγο για την δυνατότητα εφαρμογής του σχεδίου στις γενικές του γραμμές και επίσης και στις λεπτομέρειές του. Έτσι υπάρχουν σε πρώτη γραμμή οικονομικά ζητήματα, έπειτα υγειονομικά και κυκλοφοριακά και τέλος, εφόσον αυτό είναι δυνατό, χωρίς χρήση ιδιαίτερων χρηματικών μέσων, χωρίς να θιγούν οι υπάρχουσες συνθήκες, οικοδομικοί κανονισμοί ..., εξετάζονται και οι καλλιτεχνικές πλευρές”²¹.

Είναι αναμφισβήτητο το γεγονός ότι το βιβλίο του Camillo Sitte (1889) κατατάσσεται στις σημαντικότερες γερμανόγλωσσες τεχνικές δημοσιεύσεις, που εμφανίστηκαν μέχρι τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, όπως και το “Πολεοδομικές επεκτάσεις από άποψη τεχνικής, αστυνομίας των κατασκευών και οικονομίας ” (1876) του Reinhart Baumeister και το κύριο έργο του Joseph Stübben “Η πολεοδομία” (1890). Αυτά τα βασικά έργα διέπλασαν πολύ έντονα την πολεοδομική διδασκαλία ιδιαίτερα στα γερμανόγλωσσα Πολυτεχνεία, αλλά και την πολεοδομική πρακτική του σχεδιασμού.

Αν όμως το βιβλίο του Sitte δεν περιέπεσε ποτέ σε πλήρη λήθη - και τώρα κατέχει και πάλι μεγάλη επικαιρότητα- θα μπορούσε γι’ αυτό πέρα απ’ την επικρατούσα τάση διατήρησης των παλιών πόλεων και προστασίας του πολεοδομικού τοπίου, ως επιπλέον αιτία, να ληφθεί υπ’ όψη και η άχρονη γοητεία της σχέσης μεταξύ τέχνης και ουτοπίας²² Ίσως όμως επίσης και η παραμερισμένη στο υποσυνείδητο “...ολική απαίτηση από τεχνικούς και μελετητές, να υπολογίζονται φυσικές και ψυχικές ανάγκες των κατοίκων και να μπορούν να μετουσιάζονται σε αρχιτεκτονική μορφή.”²³.

Σ’ αυτόν τον πειρασμό δεν υπέκυψε όμως ο Camillo Sitte ποτέ, αλλά ήθελε να δημοσιεύσει επίσης σε έναν δεύτερο τόμο το οικονομικό του και κοινωνικοπολιτικό του πρόγραμμα για την πολεοδομία. Οι δυνάμεις του όμως δεν επαρκούσαν πλέον γι’ αυτό. Ο γιός του Siegfried ανέλαβε τότε αυτό το καθήκον και το εξετέλεσε στο πνεύμα του πατέρα του. Αυτή η δημοσίευση θα πραγματοποιηθεί προσεχώς.

Rudolf Wurzer.

Μετάφραση: Κ. Σεργιάος.

21. Mährisches Tagesblatt, 27 Δεκεμβρίου 1894, Αρχείο Sitte 271.

22. H. Bauer, Kunst und Utopie, Studien über das Kunst- und Staatsdenken in der Renaissance, Βερολίνο 1965.

23. H. W. Krufft, Städte in Utopie, Die Idealstadt von 15. bis zum 18. Jahrhundert, Μόναχο 1989, σελ.19.

Αθανάσιος Ι. Αραβαντινός*

“Ο CAMILLO SITTE ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ”

Πριν από έναν περίπου αιώνα ο Camillo Sitte περιδιάβαζε τα κέντρα των πόλεων και τις πλατείες τους που κυρίως τον απασχολήσαν και τροφοδότησαν το βιβλίο τούτο. Ασφαλώς τότε δεν θα μπορούσε να φαντασθεί τις κοσμογονικές εξελίξεις που με μορφή χιονοστιβάδας επηρέασαν μεταξύ άλλων τον αστικό χώρο. Όμως με συγκρίσεις της σύγχρονης του και των παλαιότερων μορφών της πόλης (ο Sitte επισκέφθηκε την Ελλάδα το 1889) προσπάθησε να εντοπίσει γενικές αρχές με μια διαχρονικότητα και παγκοσμιότητα.

Το ερώτημα που σήμερα πια τίθεται είναι ως προς το αποτέλεσμα αυτής της προσπάθειας, όχι μόνο για την εποχή του, αλλά και για τις επόμενες, όπως η σημερινή.

Όμως σήμερα ζούμε σε μια εποχή αν όχι αποσύνθεσης, στην καλύτερη περίπτωση ανακατάταξης και πάντως μεταμόρφωσης της αστικής κοινωνικής ζωής. Το ένα και ισχυρό κέντρο της πόλης με τις μνημειακές του πλατείες, το βασικό δηλαδή “ομφαλό” του αστικού συνόλου αμφισβητείται ή και διασπάται.

Φυσικά οι πληθυσμιακές εξελίξεις δεν συνηγορούν πια υπέρ της μονοκεντρικότητας. Όμως, τι είναι αυτό που αντικαθιστά την κοινωνική και αισθητική σημασία του παραδοσιακού κέντρου και φυσικά και τις λειτουργικές του αρμοδιότητες; Ποιός χώρος αναλαμβάνει τώρα πιά να παίξει τον ρόλο που ο Sitte εντοπίζει στις πλατείες των κέντρων των πόλεων;

Εδώ η απάντηση διαφέρει για κάθε τόπο. Αλλού -και περισσότερο σε χώρες που γειτονεύουν με την πατρίδα του Sitte- παρά τις κοσμογονικές και εκεί εξελίξεις, κατορθώθηκε να διατηρηθεί μια συνέχεια και αλληλοσυμπλήρωση στην πολιτιστική έκφραση στο χώρο. Οι μορφές δεν εξαφανίζονται αλλά επιβεβαιώνουν την ταυτότητα του τόπου σε διαχρονική βάση. Νεώτερες εξελίξεις ασφαλώς εκφράζονται στο χώρο, αλλά συντονίζονται προς την δεσπόζουσα έκφραση,

* ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ι. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ: Καθηγητής Πολεοδομίας Ε.Μ.Π. και Διευθυντής του Σπουδαστηρίου Πολεοδομικών Ερευνών.

την συμπληρώνουν και συχνά την αναδεικνύουν ακόμα περισσότερο αποδεικνύοντας την διαχρονικότητά της.

Βέβαια δεν ακολουθήθηκε παντού αυτή η τακτική. Ζωτικές ανάγκες διαφόρων κρίσιμων εποχών -όπως λ.χ. μετά από καταστροφικούς πολέμους- δικαιολογούν μια όσο το δυνατό πιο γρήγορη αποκατάσταση ζημιών και ρυθμού ζωής και οικονομίας. Στη δίνη αυτού του σχεδιασμού “έκτακτης ανάγκης” έγιναν ασφαλώς πολλά λάθη. Ανώνυμα συγκροτήματα οργανωμένης δόμησης, προκλητικοί πύργοι, ή μονότονα κτήρια σε ατέλειωτες σειρές αντικατάστησαν ανεπανάληπτα πολεοδομικά σύνολα παλαιότερων εποχών. Όμως και σ’ αυτές τις περιπτώσεις ακολουθήθηκε ένας συντονισμένος σχεδιασμός και κυριάρχησε η λογική. Οι κανόνες υγιεινής (π.χ. ο ηλιασμός, η αναλογία πράσινου κατά κάτοικο κ.λ.π.), οι νέες θεωρίες ως προς τη συγκρότηση της πόλης και των γειτονιών της, την ιεράρχηση των κέντρων, το διαχωρισμό των κινήσεων, την κατά δίκαιο τρόπο προσφορά κοινωνικού εξοπλισμού και τεχνικής υποδομής δημιούργησαν τελικά ένα αστικό περιβάλλον που λειτούργησε.

Το τίμημα βέβαια ήταν μεγάλο: η αποκοπή από το παρελθόν και συχνά η έλλειψη μιας πιστικής αστικής φυσιγνωμίας. Οι θεωρίες του Camillo Sitte ξεχάστηκαν ή κρίθηκαν ξεπερασμένες. Οι κλειστές γύρω - γύρω πλατείες που περιόριζαν το ξεχείλισμα του κοινωνικού χώρου και τόνιζαν την αστικότητα αντικαταστάθηκαν με ανοικτές “ελεύθερες” συνθέσεις με τις απεριόριστες προοπτικές, που όμως δεν εξασφάλιζαν συνάφεια στον αστικό χώρο.

Πιο πρόσφατα -κυρίως απ’ τη δεκαετία του ’70- σ’ όλη σχεδόν την Ευρώπη οι “επιλύσεις” αυτής της λογικής σε αντικατάσταση παραδοσιακών συνόλων άρχισαν να καυτηριάζονται και να λιγοστεύουν. Η αποκατάσταση του οικιστικού πλούτου του παρελθόντος και η διατήρηση της ταυτότητας της πόλης συγκινούν ολοένα και περισσότερο τους ειδικούς και τον πληθυσμό και υποχρεώνουν και την πολιτική ηγεσία να ευθυγραμμιστεί προς το νέο ρεύμα. Έτσι οι ιδέες του Camillo Sitte αποκτούν και πάλι μια επικαιρότητα. Παράλληλα οι μεταμοντέρνες τάσεις, παρά την εκκεντρικότητα που εμφανίζουν, συχνά επηρεάζονται ή τουλάχιστο μελετούν τις “κλασσικές” θεωρίες της πολεοδομικής σύνθεσης.

Αυτές άραγε οι τάσεις -πρόσφατες και παλιότερες- συναντώνται και στην Ελλάδα;

Η Ελλάδα, με ελάχιστες εξαιρέσεις, δεν έζησε σημαντικές καταστροφές του οικιστικού της πλούτου από πολεμικά γεγονότα. Έτσι δεν είχε το “ελαφρυντικό” άλλων χωρών ως προς την αντικατάσταση του οικοδομικού όγκου. Όμως η Ελλάδα τον τελευταίο μισό αιώνα

σχεδόν ξαναχτίστηκε απ' την αρχή. Δεν είχαμε δηλαδή μόνο επεκτάσεις αλλά και κατεδαφίσεις και ανοικοδομήσεις.

Τι μοντέλο όμως εδώ ακολουθήθηκε; Μήπως πρυτάνευσε και εδώ η λογική για μια νέου τύπου εξορθολογισμένη πόλη με βάση τη νέα λειτουργική πολεοδομία;

Ούτε αυτό δυστυχώς έγινε. Οι ελληνικές πόλεις έπαυσαν να έχουν ομορφιά και ταυτότητα, αλλά ούτε και απέκτησαν λειτουργικότητα και υγιεινή. Ο θεσμός της οργανωμένης δόμησης δεν χρησιμοποιήθηκε. Αντίθετα συναντάμε μια κατάχρηση πρακτικών όπως η αντιπαροχή και ακόμα η αυθαιρεσία στην κατασκευή.

Ο δημόσιος χώρος (δρόμος - πλατεία) κράτησε ίσως μόνο στην κάτοψη κάποια όριά του, ενώ στην τρίτη διάσταση (ύψος, μορφές προσόψεων) αλλοιώθηκε αποφασιστικά. Οι πλατείες των παραδοσιακών μας οικισμών αλλά και των νεοκλασικών συνόλων δεν περιβάλλονται πια από διώροφα ή τριώροφα κτήρια αρμονικά μ' αυτές δεμένα. Τα μέτωπα επί των πλατειών προκύπτουν κατά ένα αλλοπρόσαλο τρόπο ως αποτέλεσμα μιας νομοθεσίας συνεχώς αναπροσαρμοζόμενης προς τις πιέσεις που αποδέχθηκε -και δυστυχώς αποδέχεται ακόμα και σήμερα- τις κατά καιρούς αυξήσεις των υψών. Μια αχαράκτηριστη "ποικιλία" οικοδομικών όγκων περιβάλλει έτσι τις πλατείες: κάποια ταλαιπωρημένα διατηρηταία ή λοιπά χαμηλά κτήρια επιβιώνουν ακόμα ανάμεσα σε άλλα "προσαρμοσμένα", που φροτίστηκαν πρόσθετα με πρόσφατα επανοσηκώματα και όλα μαζί συνθλίβονται από τις γνωστές πολυκατοικίες με τα ρετιρέ. Αλλά κι αυτές δεν εναρμονίζονται ούτε μεταξύ τους, ενώ συχνά σκιάζονται από ακόμα υψηλότερους πύργους.

Αλλά μήπως η κάτοψη του δημόσιου χώρου θυμίζει τίποτα απ' το παρελθόν; Εδώ ο ουσιαστικός κοινωνικός χώρος έχει συμπιεσθεί σε κάποια στενά πεζοδρόμια και ο υπόλοιπος χώρος έχει προσφερθεί στα νέα μηχανοκίνητα μεταφορικά μέσα. Τα αμαξάκια και τα τραμ της εποχής του Sitte κατελάμβαναν πολύ μικρό μέρος του δημόσιου χώρου, ο οποίος προσφερόταν πλουσιαπάροχα στον κάτοικο και τον επισκέπτη. Ενδιαφέρον είναι να τονισθεί ότι οι άνθρωποι τότε είχαν τη δυνατότητα να περπατούν στην πόλη δίπλα-δίπλα ανά δύο, τρεις, ή τέσσαρες ή και περισσότεροι και όχι "κατ' άνδρα" όπως στα σημερινά πεζοδρόμια. Ακόμα μπορούσαν να σταματούν και να κουβεντιάζουν, ή και να βγάξουν καρτέκλες και να κάθονται έξω απ' τα σπίτια τους.

Η κίνηση του πεζού από τις "πύλες" της πλατείας προς τις πιο κεντρικές της ζώνες και προς το κυρίως κέντρο της ήταν ελεύθερες. Έτσι οι προοπτικές από τον παρατηρητή άλλαζαν και οι εντυπώ-

σεις διαδέχονταν η μια την άλλη. Ο χώρος επομένως βιώνεται και ο άνθρωπος συναισθανόταν τι σημαίνει πόλη αλλά και κατανοούσε το ρόλο του ως πολίτη. Ο Camillo Sitte θεωρεί την διαδικασία της ελεύθερης κίνησης του πεζού στην πλατεία και το κέντρο της ως λειτουργήματα ύψιστης σημασίας. Το κέντρο του χώρου πρέπει να παραμένει κενό για να την εκπληρώσει. Είναι χαρακτηριστικό πόσο ο ίδιος καυτηριάζει έντονα την τοποθέτηση κτηρίων ή μεγάλων μνημείων στα κέντρα των πλατειών. Οι πλατείες, αν γίνει κάτι τέτοιο, διασπώνται και τα άψυχα παίρνουν την κυρίαρχη θέση, που θάπρεπε να μπορεί να προσεγγίσει ο χρήστης της πόλης για να την απολαμβάνει.

Αλλά ούτε και στις επεκτάσεις των σημερινών πόλεων στην Ελλάδα μπόρεσαν να δημιουργηθούν καλύτερες καταστάσεις σχετικά με την οργάνωση των πλατειών ως έργων τέχνης και ως υποδοχέων μιας αρμονικής κοινωνικής ζωής. Οι “ατυχίες” επεκτείνονται τόσο σε ακριβά προάστια όσο και σε αυθαίρετους οικισμούς. Και τούτο γιατί ή δεν συναντώνται σωστά σχεδιασμένες πλατείες, ή δεν έχουν χωροθετηθεί γύρω απ’ αυτές οι κατάλληλες χρήσεις, ή γιατί λείπουν οι άνθρωποι για να τις ζωντανέψουν.

Γιατί όμως έχει συμβεί αυτό;

Μετά την “έκρηξη” των κυρίως κέντρων των πόλεων για τους γνωστούς λόγους πυκνότητας, κυκλοφοριακής συμφόρησης, ρύπανσης κ.λ.π., οι κεντρικές λειτουργίες “εκτινάχθηκαν” προς τα έξω.

Ποιές ζώνες υποδοχής έχουν όμως οργανωθεί για να δεχθούν αυτές ακριβώς τις λειτουργίες, που η ύπαρξή τους εδώ και χιλιετηρήδες είχε συνδεθεί με τις έννοιες της πλατείας και του κέντρου;

Ως συνέπεια λοιπόν της έλλειψης αυτής της οργάνωσης οι κεντρικές λειτουργίες ακολούθησαν κατά κανόνα δύο διεξόδους:

- (α) τη γραμμική ανάπτυξη επάνω στις σημαντικότερες, άρα και τις πιο φορτισμένες αρτηρίες,
- (β) τη διασπορά μέσα σ’ άλλες αστικές χρήσεις ή και έξω απ’ αυτές.

Καμιά από τις δύο αυτές “λύσεις” δεν δημιουργεί ουσιαστικά κέντρα.

Η διασπορά -που σε κάποιο βαθμό επιχειρεί να ακολουθήσει και την θεωρία της ανάμειξης των αστικών χρήσεων έναντι της παλαιότερης του διαχωρισμού- ενδέχεται σύμφωνα με μια άποψη να κατανέμει πιο “δίκαια” τις κεντρικές λειτουργίες και να τις πλησιάζει στον πληθυσμό. Όμως, σπάνια θα έχει ο κάτοικος δίπλα του αυτήν ακριβώς την λειτουργία που θα ήθελε και ακόμα σπανιότερα χρειάζεται μια και μόνη κεντρική λειτουργία και όχι και άλλες. Για τούτο η

“προώθηση” των κεντρικών λειτουργιών στις γειτονιές θα έπρεπε να προαπαιτεί τη συγκρότησή τους σε σύνολα (δηλαδή δευτερεύοντα κέντρα) με προέχον στοιχείο τον κοινωνικό χώρο άρα την πλατεία· όχι επομένως ανεξέλεγκτη χωροθέτησή τους σε στενούς και απρόσωπους δρόμους με μόνο κριτήριο για τον επενδυτή το μειωμένο κόστος του οικοπέδου.

Όμως και για τη “λύση” της δόμησης συγκροτημάτων κεντρικών λειτουργιών πάνω στις αρτηρίες εμφανίζονται υποστηρικτές. Από την πλευρά των επενδυτών υπάρχει φυσικά η επιδίωξη του γρηγορότερου δυνατού κέρδους, ακόμα και όταν αντιλαμβάνονται ότι σε μεσοπρόθεσμη ή μακροχρόνια βάση η κατάσταση θα επιδεινωθεί κατακόρυφα. Όμως η επένδυση θα έχει αποσβεσθεί, θα έχει μάλιστα αφήσει και πολλά κέρδη, εφόσον έχει μεταβιβασθεί έγκαιρα σε άλλους. Αλλά και από την πλευρά της πολιτείας (κράτος, δήμοι) παρατηρούμε μια -θελούμε να ελπίζουμε όχι από υστεροβουλία αλλά μάλλον “προσαρμογή” προς εύκολη λύση- ενίσχυση της τάσης αυτής. Χαρακτηριστικό είναι οι αυξημένοι συντελεστές δόμησης (Σ.Δ.) πάνω στις αρτηρίες, αλλά και οι δυνατότητες για περαιτέρω προσαύξησή τους με τον θεσμό μεταφοράς των Σ.Δ..

Ακόμα πληθώρα διαταγμάτων και άλλων ρυθμίσεων επιβάλλει τις κεντρικές χρήσεις πάνω στις αρτηρίες όπως λ.χ. σε γενικά πολεοδομικά σχέδια (ΓΠΣ) και πολεοδομικές μελέτες επέκτασης αναθεώρησης (ΠΜΕ -Α), που συντάχθηκαν στα πλαίσια της επιχείρησης πολεοδομικής ανασυγκρότησης (ΕΠΑ) την τελευταία δεκαετία. Ας καταλάβουν όμως επιτέλους οι συντάκτες τους, αλλά και οι δημοτικοί άρχοντες, οι τεχνοκράτες της διοίκησης και οι ίδιοι οι επενδυτές ότι: τα κέντρα χρειάζονται πλατείες και όχι αρτηρίες. Μόνο έτσι θα αναπτυχθούν σωστά και θα έχουν διάρκεια στο χρόνο δηλαδή δεν θα υποβαθμίζονται με το πέρασμά του.

Ακόμα και η γραμμική ανάπτυξη στον δακτύλιο (Ring) γύρω απ’ την παλαιά πόλη της Βιέννης σχολιάζεται αρνητικά από τον H. von Ferstel και έμμεσα από τον Sitte. Και πρόκειται για μια εποχή κατά την οποία όχι μόνο δεν είχαμε τη σημερινή κυκλοφοριακή συμφόρηση, αλλά ο δακτύλιος εκείνος έπαιζε έντονα τον ρόλο ενός βουλεβάρτου. Κι ακόμα οι συνθέσεις των πολεοδομικών συνόλων πάνω στο δακτύλιο της Βιέννης έγιναν σε εφαρμογή των σχεδίων γενικής διάταξης με οργάνωση του υπαίθριου χώρου άρα και πλατειών ανάμεσα στα κτηριακά συγκροτήματα και τον δρόμο. Θα μπορούσε δηλαδή κανείς να παραλληλίσει τα σύνολα αυτά με την “Αθηναϊκή Τριλογία” επί της Πανεπιστημίου (Ακαδημία, Πανεπιστήμιο, Εθνική Βιβλιοθήκη).

Φυσικά πολύ πρόσφατη ελληνική πρακτική της “ταινιακής ανάπτυξης” μη έχοντας -εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις- τα παραπάνω χαρακτηριστικά είναι πολύ χειρότερη και τούτο αποτελεί τη χαρακτηριστική βολή: (α) για τις ίδιες τις αρτηρίες και (β) για τα κέντρα.

Συγκεκριμένα ο ρόλος της αρτηρίας ως συνδέσμου αστικών ενοτήτων ή οικισμών υποβαθμίζεται, αφού συντελείται πάνω σ’ αυτή μια λειτουργία άλλου επιπέδου που της δημιουργεί “στένωση”.

Όμως ούτε και ουσιαστικό κέντρο δημιουργείται, αφού η ταινιακή και ασυντόνιστη αυτή παράταξη διαφόρων -συχνά άσχετων μεταξύ τους- “μονάδων” δεν συμβάλλει στην επικοινωνία, ούτε και προσφέρει κοινωνικό χώρο. Ο μόνος υπαίθριος “συνδετήριος” χώρος είναι η κατειλημμένη από τα τροχοφόρα αρτηρία! Και όμως αυτές οι “μονάδες”, αυτές δηλαδή οι κτηριακές χρήσεις είναι τα κύρια συστατικά των κέντρων. Πρόκειται για το εμπόριο, τα γραφεία, τα Δημαρχεία, τα Υπουργεία και ένα πλήθος απαραίτητων για την πόλη οικονομικών και κοινωνικών λειτουργιών. Πραγματικά είναι κρίμα ότι πάρα πολλά Δημαρχεία αντί να βρίσκονται σε πλατείες / κοινωνικούς χώρους, τοποθετούνται επάνω σε αρτηρίες. Ακόμα και το νέο Δημαρχείο της Αθήνας δεν αποτελεί εξαίρεση. Μια μικρή υποχώρηση του κτηρίου στην οδό Λιοσίων δεν αρκεί για να αναδείξει το “πρώτο κτήριο της πόλης”. Η ειρωνία είναι ότι η υποχώρηση αυτή έγινε στα πλαίσια γενικότερης διαπλάτυνσης της αρτηρίας, που θα ενισχύσει την υπερτοπική της σημασία, άρα θα οξύνει τις συνθήκες “αλληλοφθοράς” κέντρου και κυκλοφορίας. Η κατάσταση είναι πολύ χειρότερη και θα επιδεινωθεί κατακόρυφα στις ακόμα μεγαλύτερες αρτηρίες με την έντονη οικοδομική ανάπτυξη (π.χ. λεωφόροι Κηφισίας, Μεσογείων, Λαυρίου, Βουλιαγμένης, Κηφισσού κ.α.). Ήδη συναντάμε εμπορικά κέντρα, μεγαθήρια γραφείων αλλά και Δημαρχεία, Νομαρχείες και κλινικές, που επιδιώκουν την “αυτοδιαφήμισή” τους με την γραμμική ανάπτυξή τους στους άξονες αυτούς, ενώ αργά ή γρήγορα οδηγούμαστε προς την αυτοκαταστροφή.

Τι χρειάζεται λοιπόν έστω και για το μέλλον να γίνει;

Πρώτα - πρώτα είναι απαραίτητη η γενική αποθάρρυνση της δόμησης και της δημιουργίας “μετώπου” κέντρων πάνω στις μεγάλες αρτηρίες. Παράλληλα κάθε νέα μεγάλη κλίμακας κεντρική -και όχι μόνο- λειτουργία που θα πρόκειται να κατασκευασθεί απαιτείται να παίρνει έγκαιρα έγκριση καταλληλότητας της θέσης. Όμως, για να αποδώσει κάτι τέτοιο πρέπει κυρίως οι Δήμοι να έχουν κατάλληλα προετοιμασθεί στο προγραμματικό και στο σχεδιαστικό/συνθετικό επίπεδο. Οι πόλεις είναι ανάγκη να αποκτήσουν όχι μόνο ρυθμιστικά και ρυμοτομικά σχέδια, αλλά και μελέτες πολεοδομικής διάταξης

τουλάχιστον για τα κέντρα τους, που θα είναι προφανώς ενταγμένα στο σύστημα κύριων και δευτερευόντων κέντρων ενός αστικού συνόλου. Αυτά ακριβώς θα πρέπει να είναι οι “υποδοχείς” των κεντρικών λειτουργιών. Και τότε θα μεταμορφώνονται σταδιακά τα τμήματα αυτών των πόλεων σε πυρήνες κοινωνικής ζωής αλλά και ταυτόχρονα σε έργα τέχνης με βάση μια συνθετική σύλληψη για την οποία μας προσφέρει πολλά ο Camillo Sitte μέσα από το βιβλίο τούτο.

Για τους λόγους αυτούς οι συμβολές όσων συμμετέχουν σήμερα στην προσπάθεια κατανόησης και αξιολόγησης των ιδεών του Camillo Sitte, όπως ιδιαίτερα του καθηγητού του Πολυτεχνείου της Βιέννης κ. R. Wutzet καθώς και η μετάφραση στα ελληνικά του βιβλίου από τον αρχιτέκτονα κ. Κ. Σεργιάο, που αποτελεί και ευγενική προσφορά του, είναι για όλους μας και για τον τόπο μας πολύτιμες.

A.A.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ

Το βιβλίο του Camillo Sitte “Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές αρχές” γράφτηκε και πρωτοεκδόθηκε στο τέλος του περασμένου αιώνα (1889). Είναι φυσικό επομένως να ανταποκρίνεται στα δεδομένα εκείνης της εποχής, όχι μόνον όσον αφορά το περιεχόμενό του, τα θέματα και τα προβλήματα που αναπτύσσει, αλλά και τα γλωσσικά και εκφραστικά του μέσα, με δυο λόγια το ύφος του. Ο Sitte ξεπερνώντας τα όρια ενός αυστηρά τεχνικού βιβλίου, δίνει στο κείμενό του ύφος γλαφυρό και λογοτεχνικό. Η γλώσσα είναι βέβαια αυτή του περασμένου αιώνα. Οι λέξεις και οι εκφράσεις του ανάγονται σε παλιότερες εκφραστικές μορφές, οι φράσεις του εκτείνονται συνήθως σε αρκετές σειρές του κειμένου και καλύπτουν συχνά περισσότερο από μισή σελίδα του βιβλίου. Καταβλήθηκε προσπάθεια, ώστε αυτά τα γλωσσικά και λοιπά χαρακτηριστικά του κειμένου, που διαμορφώνουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του βιβλίου να διατηρηθούν, εκεί που δεν θα επηρέαζαν την καλή κατανόηση του κειμένου, και να μεταφερθούν με ανάλογα μέσα και στην μετάφραση. Πρέπει λοιπόν ο αναγνώστης να έχει υπ’ όψιν του, ότι με την ανάγνωση ενός θεματικά ακόμα επίκαιρου βιβλίου, διαβάζει συγχρόνως και ένα βιβλίο που γράφτηκε πριν από 100 χρόνια.

Για την καλύτερη κατανόηση του κειμένου κρίνεται σκόπιμο να γίνουν εδώ κάποιες επεξηγηματικές παρατηρήσεις που αφορούν στην ελληνική απόδοση διαφόρων “αρχιτεκτονικών -πολεοδομικών” όρων του Sitte καθώς και στην απόδοση στο ελληνικό κείμενο ξενόγλωσσων όρων, ονομάτων, εκφράσεων κ.λ.π. του έργου.

1. “Αρχιτεκτονικοί -πολεοδομικοί” όροι του Sitte:

- *Περίκλειση* (Geschlossenheit): Πρόκειται για την ιδιότητα ενός χώρου, στην προκειμένη περίπτωση μιας πλατείας, που δίνει στον διαβάτη την αίσθηση ενός ολόγυρα περιορισμένου, κλειστού, προστατευμένου υπαίθριου χώρου. Αυτό εξαρτάται κατά τον Sitte κατά κύριο λόγο από την κατάλληλη και εύστοχη διάταξη των δρόμων που συμβάλλουν στην πλατεία και επιτρέπουν την πρόσβαση σ’ αυτήν, ή την διέλευση απ’ αυτήν. (βλ. π.χ. εικ. 29).
- *Προσοικодόμηση* (Anbau) είναι ο τρόπος δόμησης ενός κτηρίου (εδώ εκκλησίας), κατά τον οποίο μία ή περισσότερες πλευρές του εφάπτονται σε άλλα γειτονικά κτήρια (βλ. π.χ. εικ. 12).

- *Ενοικοδόμηση* (Einbau) είναι ο τρόπος δόμησης ενός κτηρίου (εδώ εκκλησίας), κατά τον οποίο μία ή περισσότερες πλευρές του διεισδύουν μέσα στον οικοδομικό όγκο άλλων γειτονικών κτηρίων, έτσι ώστε προς τον δρόμο να παρουσιάζουν ένα ενιαίο μέτωπο όψεων (βλ. π.χ. εικ. 13).
- *Στενομέτωπη πλατεία* (Höhenplatz) είναι η πλατεία εκείνη, στην οποία το δεσπόζον κτήριο (κατά τον Sitte συνήθως εκκλησία) τοποθετείται στην μία στενή πλευρά της (βλ. π.χ. εικ. 33).
- *Πλατυμέτωπη πλατεία* (Breitenplatz) είναι η πλατεία εκείνη, στην οποία το δεσπόζον κτήριο (κατά τον Sitte συνήθως δημαρχείο) τοποθετείται σε μία από τις μακρές της πλευρές (βλ. π.χ. εικ. 33).
- *Βαθύμορφη πλατεία* (Tiefenplatz): Όρος ανάλογος του “στενομέτωπη πλατεία” (Höhenplatz), που χρησιμοποιείται για να τονίσει ιδιαίτερα τις επιμήκεις αναλογίες της πλατείας (βλ. π.χ. εικ. 32).

2. Η συχνή χρήση στην καθημερινή γλώσσα διαφόρων λέξεων που προσδιορίζουν την χρήση του κτηρίου (π.χ. Gewandhaus = αποθήκη και χώρος εμπορικών εκθέσεων των διαφόρων συντεχνιών υφασμάτων, Orangerie = χώρος -θερμοκήπιο σε περιοχές της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης, διαμορφωμένος κτηριακά, όπου τοποθετούνταν κατά την διάρκεια του χειμώνα οι πορτοκαλιές), ή προκύπτουν από κάποια ιστορική ή πολεοδομική εξέλιξη (π.χ. Altmarkt = η παλιά αγορά, Graben = κεντρικός δρόμος της Βιέννης που εκτείνεται κατά μήκος της παλιάς τάφρου της ρωμαϊκής πόλης, Fembohaus, Petersenhaus, κ.λ.π.) έχει προσδώσει σ’ αυτές τις λέξεις την έννοια ουσιαστικών ονομάτων. Γι’ αυτό, αυτά τα “ονόματα” δεν μεταφράζονται, αλλά διατηρούνται στην ξενόγλωσσα μορφή τους.

3. Η κατά λέξη μετάφραση πολλών ονομάτων πλατειών, εκκλησιών, δρόμων, γεφυριών κ.λ.π. που φέρουν ως δεύτερο συνθετικό τις λέξεις -platz (= πλατεία), -kirche = (εκκλησία, ναός), -straße (= οδός), -brücke (= γέφυρα) κ.λ.π., (π.χ. Residenzstraße, Kapitelplatz, Votivkirche, Frauenkirche κ.λ.π.) θα δημιουργούσε σύγχυση, ακριβώς επειδή αυτά έχουν εξελιχθεί σε “ονόματα”. Γι’ αυτόν τον λόγο διατηρούνται αυτά σε πολλές περιπτώσεις ξενόγλωσσα. Κατά λέξη μετάφραση τέτοιων ονομάτων γίνεται εκεί όπου αυτό είναι εφικτό στην ελληνική γλώσσα (π.χ. Stephanskirche = εκκλησία του Αγ. Στεφάνου).

4. Πολλών ονομάτων πόλεων συνοικιών και προσώπων δεν υπάρχει ή δεν συνηθίζεται η μετάφραση στα ελληνικά. (π.χ. Lübeck, Währing, Donaustadt, Haydn, Radetzky, Semper, Baumeister κ.λ.π.). Αυτά τα κύρια ονόματα διατηρούνται επίσης όπως έχουν στο πρωτότυπο κείμενο. Αντιθέτως, κύρια ονόματα που μπορούν να αποδο-

θούν στα ελληνικά, εμφανίζονται στο κείμενο μεταφρασμένα (π.χ. Μόναχο, Βενετία, Καρλσρούη, Βιτρούβιος κ.λ.π.).

5. Όσον αφορά την εικονογράφηση πρέπει να σημειωθεί ότι οι εικόνες 15 και 72 έχουν ληφθεί από την πρώτη έκδοση του βιβλίου (1889) και όχι από την παρούσα τέταρτη (1909), στην οποία περιλαμβάνονται άλλες νεώτερες φωτογραφικές απεικονίσεις των ίδιων θεμάτων. Αυτό κρίθηκε σκόπιμο, γιατί οι παλιότερες λήψεις της πρώτης έκδοσης εικονογραφούν κατά την γνώμη του μεταφραστή πιο εύγλωττα τις περιγραφές του κειμένου. Για τον ίδιο λόγο παρατίθενται επίσης στο τέλος του βιβλίου, στο παράρτημα, και οι υπόλοιπες εικόνες της πρώτης έκδοσης του 1889, που δεν περιλαμβάνονται στην τέταρτη έκδοση, είτε γιατί παραλείφθηκαν εντελώς, είτε γιατί αντικαταστήθηκαν οι παλιές χαλκογραφίες από νεώτερες φωτογραφικές λήψεις.

Κ.Σ.

Στην έκδοση της μετάφρασης αυτού του βιβλίου συνέβαλαν αποφασιστικά, σε θέματα περιεχομένου και ορθής απόδοσης του γερμανικού κειμένου στα ελληνικά ο καθηγητής Ε.Μ.Π. Αθανάσιος Αραβαντινός, σε θέματα διαδικαστικά ο αν. καθηγητής Ε.Μ.Π. Γεώργιος Σαρηγιάννης και τέλος σε θέματα τεχνικά-μεταφραστικά ο Απόστολος Σεργιάος και η Σοφία Αραβαντινού, τους οποίους ο μεταφραστής ευχαριστεί θερμά για την πολύτιμη βοήθειά τους.